

Dr. Szentés Ágota
ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék
Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.55052/themis.2022.2.72.110

Profán tudomány, szent politika

A jogállamiság diskurzusa Merton tudás- és tudományszociológiájának tükrében

„A tudásszociológia társadalmi és kulturális feltételek meghatározott összességének fennállásakor válik aktuálissá.”¹ És a tudományszociológia is, tehetjük hozzá, hiszen a XX. sz. első felében a Merton által vizsgált társadalmi feltételek és a korszak politikai történései nemcsak az egyes tudástartalmak diskurzusára, hanem magára a tudományra – annak intézményes és személyes viszonyaira – is kihatottak. A fenti kérdéseket feldolgozó tanulmányok közül a *Tudásszociológia* c. írás témánk szempontjából releváns részében² Merton a végletes ideológiai megosztottság és az abból fakadó társadalmi bizalmatlanság tudásszociológiai következményeit vizsgálja, míg *A tudomány és a társadalmi rend*³, illetve *A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra*⁴ c. tanulmányok a totalitárius hatalmi berendezkedésnek és a tudománnyal szembeni ellenséges érzületek egyéb forrásainak tudományszociológiai elemzését nyújtják, többek között a tudományos ethosz elemeire és szerepére vonatkozó leírással. A tudásmegosztás szabályait és a tudomány belső törvényszerűségeit a sajátjaival felülíró totalitárius korszak Merton által számba vett jelenségei azonban nem pusztán történelmi jelentőségűek. Írásomban a mertoni szempontokat egy kritikus téma, a jogállamiság kutatásának aktuális környezetére vonatkoztatom, e tükrében vizsgálva a jogállamisággal kapcsolatos tudást mint a tudományos szférán kívüli társadalmi-politikai hatásoknak erősen

¹ Robert K. MERTON: Tudásszociológia. [ford. BALOGH Zoltán] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002) 540.

² MERTON: Tudásszociológia (1. l.j.) „Társadalmi vonatkozások” c. fejezet 540–543.

³ Robert K. MERTON: A tudomány és a társadalmi rend. [ford. BERÉNYI Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002)

⁴ Robert K. MERTON: A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra. [ford. BERÉNYI Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002)

kitett tartalmat, valamint e jogelméleti fogalom meghatározására egyaránt igényt tartó politikai és tudományos intézményrendszer közötti feszültség *tudásszociológiai* következményeit.

A tudásszociológia aktualitása: a kölcsönös bizalmatlanság

Merton szerint a tudásszociológia iránti figyelem a mély társadalmi megosztottság vagy az elidegenedés korszakaiban növekszik meg, amit a tudományág múlt század eleji európai kialakulásának, illetve évtizedekkel későbbi amerikai recepciójának körülményei is igazolnak. A fokozatosan kiéleződő értékkonfliktusok eredményeként a korábbi közmegegyezést, értékközösséget az ellentétes gondolkodásmódok egymással szembeni kölcsönös gyanakvása váltja fel, elvész a társadalmi bizalom. Mindez pedig a kommunikáció hangsúlyát a tartalmi megközelítés helyett az állítások – vélt – okára helyezi át: *„E bizalmatlansággal a háttérben már nem azért vizsgálják a hiedelmeket és állításokat, hogy megállapítsák, vajon érvényesek-e vagy sem, és többé nem pusztán az állításoknak a megfelelő bizonyító anyaggal való konfrontálásáról van szó, hanem egészen új kérdés kerül az előtérbe: hogyan lehetséges, hogy egyesek ilyen nézeteket vallanak?”*⁵ A megállapítások efféle „funkcionalizálása” pszichológiai, gazdasági tényezőkben, vagy – mint a hitleri Németország fajüldöző nézetei esetében – a faji szemléletben keresi az abszurdnak tűnő gondolatok magyarázatát.

Ezek az értelmezések azonban – amelyek az ellenfél elfogadhatatlan vélekedéseit valamely előzetesen feltételezett „mélyréteghez” (társadalmi helyzethez, ösztönökhöz, érdekekhez, érzelmekhez), nem pedig az állítások elsődleges értelméhez kötik – a szemben álló csoport iránti vádló vagy lekicsinylő megközelítésből fakadóan nem a megoldáshoz, hanem egymás őszinteségének kétségbe vonásához, végső soron a konfliktus további mélyüléséhez vezetnek. A leleplező, *ad hominem* érvekkel támadó ideológiakritikusok terepe a hitét és közös értékeit veszített társadalom. Az ideológiakritikus ilyen közegben *„nem annyira megnyeri hallgatóságát, mint inkább a már megnyerteknek beszél, akik számára elemzése »értelemmel bír«”*.⁶

A különböző társadalmi csoportok nézeteinek radikális eltérései tehát elszigetelt világértelmezéseket hoznak létre. Merton a tudásszociológia pozitív szerepét abban látta, hogy az az ideológiakritikától eltérően

⁵ MERTON: Tudásszociológia (1. lj.) 540–541.

⁶ MERTON: Tudásszociológia (1. lj.) 542.

elfogulatlanul vizsgálja tárgyát, amelyet éppen ezért nem mítosznak, racionalizációnak, állandóságnak, hanem a valóság egy darabjának lát. Igaz ez akkor is, ha a tudásszociológia éppúgy a társadalmi-politikai-kulturális viszonyok mélyrétegéhez köti a – szó minden értelmében megosztott – tudást, hiszen egy megismerési mód tudományosságát nem a kutatott valóság terjedelme, hanem annak megközelítési módja – a tudásszociológia esetében mindenféle vélekedés okának szimpla feltételezéseken túlmutató hipotézisvizsgálata – alapozza meg. A *tudomány és a társadalmi rend* c. írásának egyik lábjegyzetében⁷ Merton emellett azonban felhívja a figyelmet, hogy a tudásszociológia is válhat „képrombolóvá”, ha az elővigyázatlan tudóst a rosszul felfogott szkepticizmusa az értékítéletek tudományon kívüli világába vezeti, és az igazságon túl a társadalmi hasznosság haszontalan – mert tudományosan érvénytelen – kérdésében is állást foglal.

Ha a fenti mertoni szempontrendszer konkrét témánkra, a jogállamisággal kapcsolatos mai magyarországi vélekedésekre alkalmazzuk, a jogállamiság politikai, tudományos és civil szférában megjelenő különféle értelmezései – és ezek kölcsönös reflexiói – a sokféle érdek- és értékbehatással átszőtt kommunikációs térben számos vizsgálati pontot jelölnek ki. A kérdésfeltevés első szintjét magának a jogállamiság-fogalomnak a meghatározása és e meghatározások tudásszociológiai magyarázata jelenti, mindhárom említett szférában. Az elemzés következő szintjén vizsgálható a jogállamiságra vonatkozó nézetek „elkülönült univerzumainak” egymás közötti diskurzusa, vagyis az, hogy a tudomány, a politika és a civil szféra képviselői miben látják az övékével szemben álló nézetek „valódi” okát. Merton előbbieken ismertetett tanulmányrészlete jórészt ezt a kérdést járja körül. A kérdésfeltevés újabb szintjét jelenti a vélekedések egymásra hatásának, a nézetek egyoldalú vagy kölcsönös megváltoztatásának a vizsgálata. A magyarországi jogállamiság-vita megmerevedett frontvonalai ennek a szintnek az elemzésére nem nyújtanak tág teret, bár néhány tanulság e tekintetben is megfogalmazható.

A jogállamiság fogalmának multiverzuma

Bár a jogállamiság iránti fokozott érdeklődés már korábban, az Európai Unió Magyarország elleni különböző kötelezettségszegési eljárásai

⁷ Robert K. MERTON: A tudomány és a társadalmi rend [ford. BERÉNYI Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* (Budapest: Osiris 2002) 631. 27. lj.

kapcsán⁸, valamint ettől függetlenül a közigazgatás korszerűsítésére létrehozott Magyar-program tematikájában⁹ is észlelhető volt, a jogállamiság konkrét tartalma csak a közelmúltban, az EU jogállamisági mechanizmusa¹⁰ következtében került a viták középpontjába. A Merton által jelzett társadalmi megosztottság szintén régebbre, a rendszerváltás előtti időkre nyúlik vissza, azonban a rendszerváltást követően, és különösen a 2010 utáni politikai kultúra következtében vált végletessé¹¹. Ebben a társadalmi közegben minden szakpolitikai kérdés átpolitizálódik, a „közjóról” való gondolkodás pluralizmusa az „egyetlen” helyes felfogás kinyilatkoztatásainak adja át a helyét a parlamentben és az utcán is. A közügyek megvitatása immár nem szakmai, hanem pártálláshoz kapcsolódó érvek alapján folyik, és az eltérő álláspont gyakran kapja a hazaárulás, a nemzetvesztés¹² vagy legalábbis az alkalmatlanság¹³ bélyegét. A közbeszéd színvonala a médiában és a közösségi platformokon rohamosan csökken, nem ritkán büntetőjogi kategóriákba eső véleménynyilvánítások formáját öltve¹⁴. Létrejött tehát a tudásszociológia – és az ideológiakritika – Merton által leírt ideális terepe: *„Nemcsak arról van szó, hogy a szemlélet- és tárgyalásmód különböző univerzumai alakulnak ki, hanem egyenesen arról, hogy egy-egy ilyen univerzum puszta léte már megkérdőjelezi a többiek érvényességét és jogosságát.”*¹⁵

A jogállamiságra vonatkozó felfogások osztoznak a fenti megosztottságban. A fogalom korábban nem vitatott közmegegyezéssel tartalmát Orbán Viktor miniszterelnök rendszerint az objektív kritériumok hiányára, illetve a magyarságnak a jogállamiság védelmében betöltött történelmi szerepére – ezáltal a kérdésben vitathatatlan kompetenciájára – hivatkozva vonja kétségbe: *„[A németek olyan] szabályt akarnak ránk kényszeríteni, amely a jogállamisággal foglalkozik úgy, hogy nincsenek objektív, csak szubjektív kritériumok. [...] A magyarok 31 évvel ezelőtt történelmileg rengeteget tettek azért, hogy az egykori vasfüggönytől keletre is be legyenek tartva a jogállamiság elvei, de objektív kritériumok*

⁸ www.jogaszvilag.hu/vilagjogasz/ez-csak-a-kezdet-eljaras-magyarorszag-ellen-a-7-cikk-alapjan/

⁹ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – SZENTE Zoltán: „A jó állam jogállami követelményei” in *A jó állam mérhetősége* (Budapest: NKE 2014). Az objektív áttekintést nyújtó, helyenként kormánykritikus fejezet a későbbi kiadásokban már nem szerepel.

¹⁰ www.ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism_hu

¹¹ SZABÓ Ildikó: Folyamatosság a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. *Metszetek* 2013/2-3. 30–31.

¹² hvg.hu/itthon/20201009_orban_baloldal_ellenek

¹³ 444.hu/2019/11/11/megszamolnak-500-szor-irtak-le-a-fidesz-mediaban-karacsonyrol-hogy-alkalmatlan

¹⁴ hvg.hu/itthon/20170509_bayer_zsolt_elleni_feljelentes_elutasitva;
hvg.hu/itthon/20201128_Demeter_Szilard_Hitler_Soros_Gyorgy

¹⁵ MERTON: Tudásszociológia. (1. lj.) 540.

*alapján.*¹⁶ A kormányfő más megszólalásaiban konkrét tartalmi elemeket zár ki a jogállamiság fogalmából, és minősít át politikai, illetve szuverenitási kérdéssé: a gender, a migráció, a nyitott társadalom, a liberális demokrácia elutasítása így válik a nemzeti ellenállás részévé.¹⁷ De a kormányzati jogállamiság-felfogás az állam és az egyház szétválasztását és a jogi alapelveket illetően is különbözik az európai állásponttól. A kormányfő szerint az igazságos és erkölcsileg megalapozott kormányzás nem az egyetemes emberi értelmén, hanem csak a biblikus hagyományokon alapulhat, az egyház és az állam szétválasztásának liberális gyakorlata helyett ezért a vallást be kell illeszteni a társadalom életébe.¹⁸ Legutóbbi tusványosi beszédében a kormányfő az orosz–ukrán háborúhoz való európai hozzáállást észszerűtlennek, Lengyelország álláspontját – ebben a kontextusban degradálóan – „szívkérdésnek” minősítette, azt sugallva, hogy a lengyelek nem az ukránokat megillető alapvető jogok védelmében, csakis a történelmi érintettségük miatti irracionális bevonódás okán állnak ki a szuverenitását és lakosságát védő ország mellett. A fékek és ellensúlyok kiiktatása, a demokrácia alapját jelentő viták hiánya pedig egyenesen a magyar politikai rendszer logikájából fakad, Orbán Viktor szerint ugyanis *„kétharmados kormányt nem lehet földönteni, nincsenek koalíciós vitáink, merthogy nincs koalíciónk”*. A szintén ebben beszédben elhangzott fajkeveredésről szóló eszmefuttatás hasonlóképpen a legalapvetőbb európai alkotmányos értékekkel áll szemben.¹⁹

A fenti kormányzati irányvonal tartalomhű képviselése jellemzi a kormányzás más tagjainak megszólalásait is²⁰, a hatalommegosztás kérdésében néha egészen sajátos értelmezések formáját öltve. Kovács Zoltán nemzetközi kommunikációért felelős államtitkár szerint például *„előbb meg kell nyerni a választást, hogy egy párt gyakorolhassa a hatalmat, vagy korlátozhassa az ellenfelei hatalmát”*.²¹ Kövér László az országgyűlés elnökeként pedig a fékek és ellensúlyok rendszerét *„hülyeségnek”* minősítette, amely feleslegesen gátolja a demokratikus akaratkinyilvánítás eredményeképpen létrejött kormány működését.²² Varga Judit az EU jogállamisági jelentéseiben rendszerint előforduló kifogásokat (pl. a hatékony antikorrupciós intézkedések hiányát, a

¹⁶ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-die-zeit-cimu-nemetszagi-hetilapnak/

¹⁷ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-valasza-soros-gyorgy-irasara/; www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-sajtonyilatkozata-mateusz-morawieckivel-lengyelorszag-miniszterelnokevel-folytatott-targyalasat-kovetoen/; <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

¹⁸ www.miniszterelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/

¹⁹ <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

²⁰ infostart.hu/kulfold/2020/12/02/varga-judit-a-jogallamisag-kriteriumai-nincsenek-pontosan-meghatározva

²¹ gondola.hu/hirek/Kovacs_Zoltan_a_jogallamisag_elharcosai_nem_az_europai_ertekeket.html

²² index.hu/belfold/2019/10/23/kover_laszlo_valasztas_ellenzek_rendszervaltas/

médiapluralizmus nem megfelelő helyzetét) „hamis mantráknak” nevezte,²³ összességében pedig a jogállamiságot a hárommilliószázötvenkormányos szavazatban kifejezett választói felhatalmazással azonosította.²⁴ Az ellenzéki pártok ezzel szemben vitatják a jogállami elvek tényleges magyarországi érvényesülését.²⁵ Egy magyar EP-képviselő szerint a jogállamiság helyes értelmezése nem a jogszabályoknak a politikai akarathoz igazítását jelenti, hanem azt, hogy a politikai cselekvő magatartása igazodik a jogszabályokhoz és főként az alkotmányhoz.²⁶ A személyközpontú politizálás ugyanis a fékek és ellensúlyok rendszerének leépítését eredményezi, amelynek pedig az volna a célja, hogy a ráruházott hatalmat senki ne használhassa azok ellen, akiktől kapta.²⁷

A jogállamiság európai számonkérésével szembeni egyik érv a kormányzat képviselői részéről tehát az, hogy annak kritériumait a tudomány sem képes pontosan meghatározni, így erre nyilvánvalóan a politikai szervezeteknek sincs esélyük. Mind e megszólitás, mind a Merton szempontjai mentén való haladás indokolja a jogtudományi értelmezés vizsgálatát. Bár a tudomány belső működésmódja a politikáénál egységesebb álláspontot feltételezne, a következőkben bemutatott tudományos szövegek hasonló megosztottságról tanúskodnak, mint amilyen a politikai szférában tapasztalható.

A magyarországi szakirodalom kifejezetten jogállamiságra koncentráló munkái közül egy eszmetörténeti szöveggyűjtemény előszava²⁸ adja a legtöbb elméleti szempontot a fogalom meghatározáshoz. A mű szerzője jelzi, hogy a joguralom és a jogállam fogalma a történeti fejlődés és a ma is változatos állami berendezkedések folytán térben és időben változó, azonban a közmegegyezés számon tart bizonyos elemeket, amelyek a mai felfogás szerint – legalábbis Európában – a fogalom magvát alkotják. Ezek az összetevők részben értékek, részben pedig intézmények és eljárások, melyek érzékeny egyensúlyban állnak egymással: a jog uralma ugyan a joggal való kormányzást jelenti, azonban az állam nem alkothat bármilyen jogot, és nem alkalmazhatja azt bárhogy. Ennek korlátját természetjogias jellegű alkotmányos elvek jelentik. A jogot azonban érvényre is kell juttatni, azaz a jog kikényszeríthetősége, eljárási

²³ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/07/varga-judit-az-europai-bizottsag-ismet-kivaloan-vizsgazott-kettos-mercebol>

²⁴ https://nepszava.hu/3157943_varga-judit-europai-unio-7-cikkely-jogallamisag-vita

²⁵ [444.hu/2020/11/18/kozlemenyben-tudatja-a-magyar-ellenzek-az-europaiakkal-es-vezetoikkel-hogy-orban-nem-egyenlo-magyarorszaggal](https://www.444.hu/2020/11/18/kozlemenyben-tudatja-a-magyar-ellenzek-az-europaiakkal-es-vezetoikkel-hogy-orban-nem-egyenlo-magyarorszaggal)

²⁶ hvg.hu/360/20200914_Donath_Anna_A_NERben_a_demokracia_csak_egy_szindarab

²⁷ <https://www.szabadeuropa.hu/a/a-kozos-sikert-gatoljak-azok-a-partok-amelyek-visszatartjak-az-aktivistaikat-donath-anna-a-momentum-elnoke/31649404.html>

²⁸ TAKÁCS Péter: Előszó. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam* (Budapest: k. n. 1995), 9–18.

szabályai, intézményrendszere és a formális joguralmi alapelvek (jogbiztonság, előreláthatóság, egyértelműség, pozitív jog stb.) szintén a jogállamiság részét képezik. A szerző szerint továbbá a jogállamot manapság a totális állammal szembeállítva alkotmányos jogállamként határozzák meg, ami így a következő követelményeket foglalja magába: az állam nem hatol be a magánszféra teljes mélységébe, a beavatkozás határait az alkotmányosság vagy törvényesség fogalma alá vont korlátok jelentik. Az alkotmányosság előbbiekben hivatkozott fogalmát az ELTE Alkotmányjogi Tanszékének oktatói által írt tankönyv 1.3. „Az alkotmányosság követelményei” c. fejezete²⁹ a népszuverenitás elve és a népképviselés; a hatalmi ágak szétválasztásának és egyensúlyának elve; a törvények uralma, a jogállam megvalósítása (ez utóbbi ebben az összefüggésben a törvényesség formai követelményeit jelenti); az egyenjogúság elve; és az emberi jogok együtteseként definiálja. A Magyar-program keretében készült *A jó állam mérhetősége* c. módszertani kötet jogállamiságról szóló fejezete – szintén utalva a fogalom meghatározás sokféle lehetőségére – a jogállamiság materiális felfogását, „az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének” társadalmat átható programját, az egymással ütköző értékek közötti egyensúlyozást emelte ki jellegadó ismérvként. Az Alkotmánybíróság gyakorlata nyomán pedig fogalomalkotó elemekként határozta meg az alapvető jogokat, a hatalommegosztást, a formális elemek közül a normavilágosságot, az előreláthatóságot és a jogbiztonság egyéb követelményeit. A szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy az Alaptörvény hatályba lépését követő jogállamisági kritikákra „kialakított védekező stratégia egyik alappillére a »hatékony állam« elvének előtérbe utalása lett, az ezt támogató közvélemény és választói akarat hangsúlyozása pedig védőbástyaként szolgál.”³⁰ Látható tehát, hogy a jogtudomány hazai fősodrának tekinthető értelmezés – a lehetséges összetevők bizonyos korlátokon belüli változatossága mellett – konkrétan meghatározott alapelveket és jogintézményeket sorol a jogállamiság fogalmi körébe.

A jogállamiság homályosságára vonatkozó érvek ugyanakkor a meghatározó államhatalmi pozíciókat betöltő jogtudományi szakemberek műveiben a kormányzati retorikát követik. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem hivatalos tankönyvének Patyi András volt rektor, Nemzeti Választási Bizottság volt elnöke, jelenleg kúriai tanácselnök és NKE-

²⁹ TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* (Budapest: Osiris 2007) 7–8.,

regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_alkotmanytan_i/ch01s03.html

³⁰ GÁRDOS-OROSZ-SZENTE (9. lj.) 267–279.

tanszékvezető által Varga Zs. András volt alkotmánybíró, jelenlegi kúriai elnök egyes tanulmányainak felhasználásával írt fejezetében³¹ foglaltak szerint a jogállam fogalma „*a globális politikai rend »közhelyévé« vált*”, miközben nincs egységesen elfogadott definíciója, annak tartalma az értelmező felfogásától, világnézetétől függ. A szerző Varga Zs. Andrásra hivatkozva hozzáfűzi, hogy „*a jogállamiság fogalmába »beleértett« úgynevezett »tartalmi megkötéseket« nem az alkotmányozó vagy a jogalkotó által jogként meghatározott szabályok adják, hanem azok kívülről, tudományos levezetés vagy jogalkalmazói döntés eredményeként keletkeznek és annak eredményeként »tudjuk be« a fogalomban, értelmezzük annak részeként. Ennek a betudásnak az önkényességét Varga professzor szerint az sem menti, ha azt összehasonlító jogi, természetjogi, tapasztalati vagy éppen elméleti paradigmákon alapuló megfontolások alapján tesszük.*”³² Varga Zs. András egy interjúban továbbá a mozgalmak által folytatott alapjogvédelmet politikai indíttatású „emberjogizmusnak”, a bíróságot pedig a legveszélyesebb hatalmi ágnak minősítette.³³ A főbíró kifogásolja a bírói függetlenség teljes értelmezési szabadságát „fajulását” és a bírósági önigazgatás „téveszméjét” is.³⁴

A civil szféra jogállamisággal foglalkozó szereplői, szervezeti jellemzően több szálon kötődnek a tudományhoz, miközben annak intézményi hierarchiáján kívül tevékenykednek. Elemzéseik, állásfoglalásaik alapján azonban a jogállamiság tartalmát illetően éppolyan megosztottak, mint a politika és a tudomány képviselői. A törésvonalat ez esetben is a kormányzattól való távolság alakítja. A kormány narratíváját e körben az öndefiníciója szerint független, egy közérdekű adatigénylés eredményeképpen feltártak szerint azonban kormánypárti finanszírozásból fenntartott jogász munkaközösség³⁵, az Alapjogokért Központ képviseli, kijelentve, hogy az uniós szerződésben foglalt értékek – demokrácia, jogállamiság, tolerancia stb. – politikai-filozófiai kategóriák, melyeknek jogi eljárásban történő felhasználása az alkotmányos identitásba és szuverenitásba történő jogszerűtlen beavatkozást jelent.³⁶ Az alkotmányjog elméleti kérdéseivel foglalkozó Eötvös Károly Közpolitikai Intézet ezzel szemben leszögezte, hogy „*a jogállami minőség, bármiféle ellenkező – például a magyar igazságügyi minisztertől származó –*

³¹ PATYI András: A jogállamiság (jogállam, alkotmányos jogállam, demokratikus jogállam; a magyar alkotmányosság jogállam-értelmezése és jogállam-tartalma). In HALÁSZ István (szerk.): *Alkotmányjog* (Budapest: Dialóg Campus 2018) 25–39.

³² PATYI (32. l.) 26.

³³ <https://amnesty.444.hu/2022/01/21/vargabetu-a-birosagok-csucsara>

³⁴ <https://helsinkifigyelo.444.hu/2021/01/14/varga-zs-andras-a-biroi-hatalom-korlatozasanak-programjaval-a-kuria-elere>

³⁵ oktatas.atlatszo.hu/2015/05/07/alcivilbebukottak/

³⁶ alpjogokert.hu/2018/11/26/jogallamisag-vita-kontra-vilagnezetek-harca/

híresztelés ellenére, mérhető, és egyetemesnek mondható elvek általános (országról országra természetesen nem teljesen azonos intézményrendszerben érvényesülő) követésében azonosítható. A jogállamiság tartalmazza a törvényességet és a jogbiztonságot, a végrehajtó hatalom önkényességének tilalmát és a független bírászkodás, a tisztességes eljárás, valamint a jog előtti egyenlőség követelményeit.”³⁷

Az Amnesty International hasonló meghatározása szerint a jogállam az önkény ellentéte, amelyben a végrehajtó hatalom a jog és más hatalmi ágak által korlátozott és ellenőrizhető, és amelyben a törvény előtt mindenki egyenlő.³⁸

A jogállamiságról szóló álláspontok e részletes bemutatására azért volt szükség, hogy a további elemzés céljára behatároljuk a szemben álló társadalmi csoportok nézeteiből felépülő „univerzumokat”, amelyek egyszerre kiinduló- és célpontjai a jogállamiságról folyó vitának, egyúttal a felek kölcsönös ideológiakritikájának, illetve szervezett szkepticizmusának. Mint láthattuk, a jogállam fogalmának kormányzati narratívája – és az azt hűen követő tudományos és civil álláspontok – egyöntetűen definiálatlanságként, homályosságként értelmezik a jogállamiság változatos intézményi megjelenését, e jellegzetesség alapján egyszersmind elutasítva a jogállami elvek számonkérését is. A kormányoldali hivatkozások között emellett gyakran szerepel a magyarság történelmi szerepére alapozott hitelesség (kompetencia-érv); a magyar emberek egészséges életfelfogásának megfelelő önrendelkezés joga (szuverenitás-érv); a jogelvi megközelítés jogon túlmutató, ezért illegitim és tudománytalan volta (pozitivizmus-érv); és kifejezetten a hatalommegosztással kapcsolatban annak tagadása vagy eredeti tartalmával ellenkező értelmezése (demokrácia-érv). A vizsgált társadalmi szférák másik pólusa ellenben hitet tesz a jogállamiság kritériumainak definiálhatósága, világossága és számonkérhetősége mellett, általánosságban és konkrét kérdésekkel összefüggésben is vitatva a kormányzati álláspontot.

Mint az elméleti bevezetőben utaltam rá, Merton a közvita két változatát különböztette meg: míg a közös előfeltevéseken osztozó társadalmi csoportok közvetlenül egymás állításainak igazságáról vitatkoznak, addig az alapvetések szintjén is megosztott közösségek a vélekedések okát – azaz a gondolat „funkcióját” – teszik vizsgálat tárgyává. A jogállamiság fentiekben bemutatott diskurzusában sajátosan keveredik a kétféle megközelítés – ezt vizsgáljuk a következőkben.

³⁷ www.ekint.org/alkotmanyossag/2020-10-05/jogallamisagi-jelentes-a-jogallam-lebontoirol-velemeny

³⁸ www.amnesty.hu/jogallam/

A jogállamiság „mélyrétegei”

A vélekedés, amelyet „funkciójában” kezdenek vizsgálni, a társadalmi vita során azért jut erre a sorsra, mert a szemben álló fél szemében megalapozatlan hitnek – Merton szavaival: hazugságnak, mítosznak, illúzióknak, külső tényezők származékainak, folklórnak, racionalizációnak, ideológiának, szavakkal eltakart lényeknek, pseudoindoklásnak³⁹ – tűnik fel. Az alábbiakban idézett megszólalások alapján ez a minősítés szinte kizárólag a kormányoldal részéről fogalmazódik meg – elsősorban az Európai Unió álláspontjával, közvetve pedig a tudománnyal szemben.

A miniszterelnök „ideológiakritikájának” vezérfonala az a narratíva, amely szerint a jogállami kritériumok számonkérése valójában az EU büntetése Magyarország migrációellenes politikája, illetve a liberális világnézettel szemben álló értékei miatt: *„A nemzeti szuverenitásukhoz, keresztény gyökereikhez és a hagyományos családmodellhez ragaszkodó országokat, mint Lengyelország és Magyarország erre a jól megfont kötéltre kell felakasztani.”*⁴⁰ *„Magyarország nem zsarolható ország természetesen, a jogállami vitáról pontosan tudjuk, hogy bár a szó ezt sugallja, hogy jogi, ez nem jogi vita, ez egy politikai vita. És a politikai viták mögött Európában mindig a migráció húzódik meg.”*⁴¹

A koronavírus-járvány és az orosz–ukrán háború kitörése óta a fenti érvek mellé felsorakozott az ukrajnai fegyverszállítás és az Oroszországgal szembeni szankciók elutasítása is, amelyeket a miniszterelnök szintén az EU jogállamisági eljárása mögött meghúzódó valódi okokként nevesít.⁴² Az Európai Unió jogállamisági kritikája tehát nem jogkérdés, hanem politika, ideológia – ahogy azt Merton tanulmánya előrevetítette. Varga Judit, Kovács Zoltán és Gulyás Gergely nyilatkozatai is a miniszterelnök funkcionális magyarázatát veszik át, zsarolásként, politikai fegyverként, boszorkányüldözésként, illetve a múltból fennmaradt gyarmatosító reflexként értelmezve a magyar állammal szembeni uniós követelmények érvényesítését.⁴³ Az újonnan feltűnt háborús indok mellett a gyermekek

³⁹ MERTON: Tudásszociológia. (1. lj.) 542.

⁴⁰ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-valasza-soros-gyorgy-irasara/

⁴¹ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszagcim-musoraban-7/

⁴² Orbán Viktor: Semmilyen nyomásnak nem fogunk engedni | hirado.hu

⁴³ hu.euronews.com/2019/11/19/varga-tenyek-a-jogallamisagrol-melyeket-mindig-meg-akartal-tudni-de-sosem-merted-megkerdez; magyarnemzet.hu/kulfold/varga-judit-zsarolasrol-van-szo-8968190/; telex.hu/belfold/2020/12/06/kovacs-zoltan-jogallamisag-eu-heteves-koltsegvetes; www.portfolio.hu/gazdasag/20201203/gulyas-gergely-heteken-belul-tetozhet-a-jarvany-magyarorszagon-460176; <https://index.hu/belfold/2022/05/04/varga-judit-jogallamisagi-eljaras-brusszel/>; <https://24.hu/kozelet/2022/05/12/varga-judit-facebook-demokracia-sokszinuseg-gyarmatositas-europai-unio/>

megvédésére való hivatkozás a kommunikáció központi eleme maradt a kormánytagok retorikájában.⁴⁴

A kormányoldal az érvrendszere hangsúlyos részévé tette a Soros György és szervezetei háttér munkájáról szóló összeesküvés-elméletet is⁴⁵, sőt legújabban a háború közvetlen gazdasági haszonélvezőiként hivatkozik a Soros György által szimbolizált üzleti körökre.⁴⁶ Ez a narratíva a jogállamiság politikai és ideológiai kérdéssé minősítésén túl a gazdasági érdekek „mélyrétegét” is bevonja az értelmezésbe.

Az ellenzéki politikusok érvrendszere egyaránt tükrözi a tudományos és az „ideológiakritikai” megközelítést: a jogállamisági mechanizmust indokoltnak és megalapozottnak tartják, annak Orbán Viktor általi elutasítása mögött pedig politikai és gazdasági önérdeteket tételeznek fel. Egy jellemző kritika szerint *„... az uniós pénzek ellopását és a demokráciarombolást akadályozó jogállamisági mechanizmus elfogadhatatlan az adófizetők pénzét évek óta folyamatosan családi vagyonná alakító miniszterelnöknek. Ritkán játszik ilyen nyílt lapokkal, de most egyértelművé tette: ha az övé nem lehet az uniós pénz, ne legyen senkié.”*⁴⁷ Az ellenzéki kritikák másik visszatérő eleme szerint a szakpolitikai logika is az oligarchikus érdekeknek rendelődik alá: *„... a Fidesz nem gondolkodik távlatokban, a javaslatai csak napi, politikai és háttérországuk gazdasági érdekeinek mentén kerülnek kidolgozásra”*.⁴⁸

A tudomány képviselőiben a jogállamiság definiálhatósága mellett megszólalók érvelésének alapja a jogtudományra való hivatkozás, a meghatározatlanság nézetét képviselőké pedig az egyértelmű tudományos válasz létének kétségbe vonása, ahogy azt az előző részben láttuk. Az ellentétes álláspontok kölcsönös kritikája emellett – a tudósi szerepfelfogás függvényében – időnként kitér a szűk jogelméleti kereteken kívüli szempontokra is, ez azonban jellemzően nem tudományos álláspontként, hanem arra ráépülve közügyi véleménynyilvánításként, illetve a jogállami értékeket csorbító intézkedések elleni intézményi állásfoglalásként jelenik meg. Így pl. a CEU a társadalmi nemek mesterszak beszüntetése elleni tiltakozásában utalt a kormányzati lépés ideológiai-politikai okaira is.⁴⁹ A kulturális elit és kánon leváltásának szándékával létrehozott és bőkezűen finanszírozott

⁴⁴ Itthon: Gulyás Gergely a békét és a "gyermekvédelmet" emlegetve reagált a jogállamisági eljárásra | hvg.hu; Varga Judit: jön Brüsszel levele, de nem fogunk engedni a nyomásnak - Infostart.hu

⁴⁵ www.miniszterelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/; www.duol.hu/orszag-vilag/varga-judit-a-magyarorszagrol-szolo-jogallami-jelentes-abszurd-es-valotlan-3849562/

⁴⁶ <https://444.hu/2022/06/10/orban-eljutott-odaig-hogy-soros-gyorgy-erdeke-a-haboru>

⁴⁷ index.hu/belfold/2020/11/16/eu_jogallamisag_veto_partok/

⁴⁸ <https://momentum.hu/koltsegvetesi-javaslataink-szabjunk-gatat-az-elszegenyedesnek/>

⁴⁹ nepszava.hu/3004604_megszolalt-gender-ugyben-a-ceu-elutasitjuk-a-cenzurat

intézmények egyik paradigmaticus példája a Magyarországi Kutató Intézet, amely a pozsonyi csatáról szóló animációs filmjét kritizáló történészek cikkére válaszul éppen azzal az áltudományos tevékenységgel és a mellőzöttség miatti irigységgel vádolja a bírálókat és kutatóintézetüket, amely sokkal inkább őt jellemzi.⁵⁰ A viszontválaszra reagáló másik cikkében az Intézet a kritikát egyenesen politikailag motivált magyarságyűlöletnek tulajdonítja, amely a patrióta történészek nemzetépítő munkáját – valamint egy nemzetközi hírű, „*jelenleg politikailag is kiemelkedő súlyú*” onkológus professzor tekintélyét (!) – veszi semmibe.⁵¹ Arra is van példa, hogy nem válik szét a tudományos és a politikai-ideológiai értelmezés, mint az NKE által ajánlott következő szakkönyv esetében: a *Küzdelem az Európai színtéren – a Magyarországgal szembeni „jogállamiság”-kritika feltáratlan összefüggései* c. monográfia ismertetője szerint a jogtudós szerző „*tudományos pontossággal mutatja be, hogyan vált a jogállamiság alkotmányjogi alapfogalomból európai uniós politikai és közigazgatási eszközzé [...]. Rávilágít, hogy az aktuális európai politikai erőviszonyok nagymértékben meghatározzák az európai intézmények jogállamisággal foglalkozó dokumentumait, amelyek nem tekinthetők objektív, pártatlan, független vizsgálódásoknak.*”⁵²

A civil szféra képviselőinek megnyilatkozásai a jogállamisági vitában elfoglalt helyzetüktől függetlenül időnként szintén utalnak az ellenkező véleményen lévők álláspontjának politikai hátterére. Az Alapjogokért Központ pl. a 2013. évi beszámolójában deklarálta az alkotmányossággal kapcsolatos viták politikai indíttatását⁵³. A legutóbbi jogállamisági jelentésre reagálva a szervezet politikai-ideológiai nyomásgyakorlásnak minősítette az eljárást⁵⁴, melynek célja egyúttal a tagállamok előtti erődemonstráció⁵⁵. A hasonlóképpen kormánypárti támogatással működő CÖF⁵⁶ szerteágazó politikai és gazdasági motivációkat feltételez a jogállamisági mechanizmus híveinek megszólalásai mögött⁵⁷, a Századvég Alapítvány pedig egyenesen Soros György érdekeinek képviseletében és a

⁵⁰ <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2021/01/ki-is-art-valojaban-a-nemzetnek>

⁵¹ <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2021/01/nemzetet-szolgalo-tudomany>. A hivatkozott cikk egyúttal a Merton által tudományos ethoszként számontartott összes norma negligálásának is iskolapéldája.

⁵² [eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/04/26/konyvajanelo-gat-akos-bence-kuzdelem-az-europai-szinteren-a-magyarorszaggal-szembeni-jogallamisag-kritika-feltaratlan-osszefuggesei](https://www.eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/04/26/konyvajanelo-gat-akos-bence-kuzdelem-az-europai-szinteren-a-magyarorszaggal-szembeni-jogallamisag-kritika-feltaratlan-osszefuggesei)

⁵³ [kimittud.atlatszo.hu/request/4521/response/7504/attach/2/ISO%208859%202%20Jogllam%20s%20Igazsg%20Nonprofit%20Kft.Beszamol%202013.pdf](https://www.kimittud.atlatszo.hu/request/4521/response/7504/attach/2/ISO%208859%202%20Jogllam%20s%20Igazsg%20Nonprofit%20Kft.Beszamol%202013.pdf)

⁵⁴ <https://www.origo.hu/gazdasag/20220428-brusszel-jogallamisag-eljaras-koronavirus-valsag-tamadas.html>

⁵⁵ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/04/mi-var-magyarorszagra-a-jogallamisagi-mechanizmus-elesitese-utan>

⁵⁶ hu.wikipedia.org/wiki/Civil_%C3%96sszefog%C3%A1s_F%C3%B3rum

⁵⁷ civilosszefogas.hu/nyilt-level-az-europai-bizottsag-es-europai-parlament-elnokeihez/

népszuverenitás felszámolásában látja az uniós eljárást támogató civil szervezetek törekvéseit.⁵⁸ A nekik tulajdonított szándékokra reagálva – vagy attól függetlenül – az ellenkező oldalt képviselő civil szervezetek is megfogalmazzák időnként a kormányzati kommunikáció valós céljáról vallott felfogásukat, így például azt, hogy a kormány ekképp igyekszik hazugságként, illetve az ország elleni támadásként feltüntetni a nemzetközi szervezetek kritikáit.⁵⁹ A jogállamisági kifogásokra adott kormányzati válaszok és az előterjesztett törvényjavaslatok e megszólalások szerint továbbá valós elköteleződés nélküli látszatintézkedések az uniós forrásokhoz való mielőbbi hozzáférés érdekében.⁶⁰

A fenti példák összességében alátámasztják Merton azon állítását, hogy mély társadalmi törésvonalak mentén az egymással szembenálló felek – leszámítva a tudományosság híveit – már nem törekednek nézeteik közös alapjának megtalálására. Ehelyett a motívumokat teszik szóvá, a jobbítás szándékával vagy a másik oldalról rossz szándékuk leplezése végett, de ritkán teljesen elfogulatlanul. A szereplők narrációja sajátos érdek- és értékpreferenciáik mentén alakul: a politikai szféra az ország és ezzel összefüggésben a hatalmon lévők gazdasági és politikai pozícióját igyekszik javítani. A tudomány ezzel szemben többnyire a maga pártatlan és szkeptikus alapállásából formál véleményt – ha elefántcsonttoronyából mégis kitekint, azt a közéleti diskurzus keretében, de saját tudományos meggyőződésére alapozva teszi. A kritikai társadalomtudomány (és a valódi jogelmélet) fogalmi körén kívül esik a kormányzati nézetek „tudományos zsargonba öltöztetett” terjesztése, a civil szféra pedig a korábbiakban bemutatottak szerint tagolódik az előző két megközelítés mentén.

Mi tehát a jogállamiság: mítosz, ideológia vagy tudomány? Az empirikus tapasztalatokat összegezve az elemzés második szintje arra mutat rá, hogy a kormányzat az általa használt érvek alapján ideológiai, illetve politikai, nem pedig tudományos megfontolásból hirdeti a jogállamiság meghatározhatatlan voltát, azaz valójában éppen a kormányoldalt jellemzik azok a motivációk, amelyeket az ellenzéknek tulajdonít. A másik oldalon a jogelmélet álláspontjának képviselete nem a kormányzati narratíva szerinti, hatalomszerzésre törekvő, szűk értelemben vett politizálás, hanem egyrészt tudományos állásfoglalás, egy szakpolitikai kérdés alapjainak tisztázása, másrészt a közügyek megbeszélésének

⁵⁸ <https://szazadveg.hu/hu/2021/12/28/az-ngo-k-szerepe-a-jogallamisagi-mechanizmusban~n2220>

⁵⁹ www.helsinki.hu/unios-jogallamisagi-tukor-ugyanaz-a-kep-amit-mi-is-ismerunk/

⁶⁰ www.tasz.hu/cikkek/csupa-latszatintezkedes-a-kormany-tarsadalmi-egyeztetesrol-szolo-javaslataban

része, közvita – a társadalom tagjainak klasszikus politikai joga. A politikai szereplők az ellenfél nézeteit a Merton által leírt mintázatot követve

- sajátos érdekeknek (a kormány szerint az EU a migránsok betelepítését és a nyílt társadalom értékeit akarja az országra kényszeríteni⁶¹, az ellenzék szerint Orbán érdeke, hogy az Unió ne akadályozza a lopást⁶²),

- eltorzult szemléletmódnak (a kormányoldali megszólalók a liberális eszméket gyakran láttatják nemzetellenességnek⁶³, halálkultúrának, individualizmusnak, természet- és családellegenességnek⁶⁴

tulajdontíják;

- az ellenzék hatalommániával⁶⁵, beteges küldetéstudattal⁶⁶ vádolja a miniszterelnököt), a társadalmi helyzetnek (a kormányoldal szerint a kritikus hangok Soros György által pénzelt hazaárulóktól⁶⁷, belvárosi életképtelen értelmiségiektől⁶⁸ származnak, az ellenzék szerint Orbán Viktor célja a saját egzisztenciájának és a mélyállamának fenntartása⁶⁹ stb.)

Merton azon állítása is beigazolódik, hogy a nézetrendszerek ilyen fokú különbözősége „*a szemben álló felek őszinteségére vonatkozó kölcsönös támadásokat von maga után*”. Elég felidézni, hogy a kormányzati retorika szerint az ellenzék az EU-ban besározta a kormányt⁷⁰, belföldön pedig álhírekkel ássa alá az intézkedésekbe vetett társadalmi bizalmat⁷¹. Az ellenzék értelmezésében viszont a kormány az, aki pávatáncot lejt⁷² az Unióban, és átfogó propagandával⁷³ manipulálja választóit. Hadházy Ákos Orbán felszólalása alatt felmutatott molinója voltaképpen az ellenzéki

⁶¹ <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

⁶² <https://ezalenyeg.hu/kozugy/donath-anna-orban-beismerte-a-vetovel-hogy-lopja-az-eu-s-penzeket-25965>

⁶³ <https://444.hu/2021/11/29/nem-volt-konnyu-megmagyarazni-kover-laszlo-kiszivargott-beszedenek-tartalmat-de-kozos-erovel-megoldjak>

⁶⁴ www.semjenzsolt.hu/konyv/ius-resistendi/

⁶⁵ ezalenyeg.hu/kozugy/szabo-szabolcs-atleptunk-a-koronavirus-diktatura-idoszakaba-interju-3130;
https://24.hu/belfold/2022/03/31/marki-zay-peter-csatater-hodmezovasarhely-ellenzek-nagyinterju-valasztas-2022/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202208

⁶⁶ <https://fuhu.hu/orban-a-kuldeteses-ember/>

⁶⁷ hu.wikipedia.org/wiki/Soros-terv

⁶⁸ www.gondola.hu/cikkek/108798-Girhes_belvarosi_ertelmiseg.html

⁶⁹ 24.hu/belfold/2020/12/15/schiffer-andras-alaptorveny-ner-melyallam/

⁷⁰ www.echotv.hu/hirek/2019/01/13/volner-pal-az-ellenzek-mindent-be-fog-vetni-hogy-besarozza-magyarorszagot

⁷¹ <https://www.xxiszazadintezet.hu/a-valosag-cafolja-az-ellenzeki-alhireket/>

⁷² 24.hu/belfold/2019/03/08/orban-viktor-eu-neppart-pavatanc/

⁷³ index.hu/belfold/2020/02/19/hadhazy_akos_stop_propaganda_felirat_parlament_kitiltas_ketmillio_forint_buntetes_kover_laszlo/; https://hvg.hu/itthon/20220306_propaganda_tuntetes_kozmedia_ellenzek_Hadhazy_Mark_iZay

„tudásszociológia” végletekig letisztult összefoglalása: „*Muszáj hazudnia, mert túl sokat lopott.*”⁷⁴

A vélekedések egymásra hatása: program

Hogy a fentiekben bemutatott felemás dinamika – a tudományos és a politikai megközelítés eltérő aránya, egyensúlytalansága – a valódi párbeszéd, a szakpolitikai érvelés irányába mozduljon el, arra Merton helyzetleírása alapján akkor van esély, ha a társadalomban újra kialakul a másként gondolkodók iránti bizalom. Ennek egyszerre feltétele és következménye az alapkérdésekhez való visszatérés, az, hogy „*az állításokat, hiedelmeket és eszmerendszereket névértékben vegyék*”⁷⁵. A jelenlegi diskurzusban még nem látszanak e változás jelei. A kormányfő újságírói kérdésre kifejezetten a jogállamiság jelenlegi helyzetének és értelmezésének fenntartását nevezte morális kötelezettségnek: „*A jogállamiság köszöni, jól van, egy új szabályzás várhat még néhány hónapig. [...] Az államnak fenn kell tartania a status quót, vagyis az alkalmazandó törvényeket. [...] Erkölcsileg azok felelősek, akik változtatni akarnak valamin, nem azok, akik, mint mi, védik a status quót.*”⁷⁶ A tusványosi beszéd sem vetített elő semmiféle nyitást az ellenzéki álláspont felé, a miniszterelnök a globális válságból való kimaradás legfőbb biztosítékának ugyanis a szellemi alapok megőrzését, a nemzeti érzelmű új politikai nemzedék kinevelését nevezte.⁷⁷ Összegezve a kilátásokat: ha az érdekek kényszere alábbhagy, és újra megjelenik a valóság iránti tolerancia, akkor válhatnak a jelenlegi, egymás mellett elbeszélő megközelítések kölcsönösen tudományossá és őszintévé.

A tiszta tudomány felmagasztalása

Az írásom első részében vizsgált tudásszociológiai jelenségek – a társadalmi megosztottság és bizalmatlanság, illetve az ebből fakadó hamis magyarázatok – nem maguktól alakulnak ki, hanem az autoriter államszervezetben jellemző politikai környezet hatására. E jelenségek

⁷⁴ <https://24.hu/kozelet/2019/10/21/hadhazy-tablaval-hekkelte-meg-orban-beszedet-muszaj-hazudnia-mert-tul-sokat-lopott/>

⁷⁵ MERTON: Tudásszociológia. (1. l.j.) 542.

⁷⁶ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-die-zeit-cimu-nemetorszagi-hetilapnak/

⁷⁷ <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

nem is kizárólagos következményei az autoriter hatalmi berendezkedésnek: a politika központosító törekvései okán egy ilyen rendszerben a tudományos intézményeket is folyamatos kihívások érik. Merton a tudomány, a politika és a társadalom fentiek szerinti ellentmondásos kapcsolatát *A tudomány és a társadalmi rend* c. írásában járta körbe, a téma magvát alkotó tudományos ethosznak pedig – *A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra* címmel – külön tanulmányt is szentelt.

Értelem és érzelem, helyeslés és elutasítás – Merton e külső hatások eredőjeként határozza meg a tudomány mindenkori helyzetét a társadalomban. *„Az első feltétel az a logikus, bár nem szükségképpen helyes következtetés, hogy a tudomány eredményei vagy módszerei fontos értékek megvalósításával állnak ellentétben. A második [...] arra az érzésre épül, hogy összeférhetetlenség áll fenn a tudományos ethoszban és más intézményekben megtestesülő érzelmek között. [...] Más-más fokon, de mindkét feltételrendszer fellelhető a tudomány elleni jelenlegi lázadások mögött. Hozzátehetjük, hogy az ilyen gondolatmenetek és érzelmi reakciók a tudomány társadalmi jóváhagyását is kísérik.”*⁷⁸ Az értelmi megalapozottságú elutasításra (másik oldalról: támogatásra) Merton a náci Németország politikájának szolgálatába állított tudományt hozza fel példaként, amelynek kutatási tárgyait a Birodalom hasznossági megfontolásai jelölték ki. E folyamattal párhuzamosan egyfajta érzelmi alapú – a minden kasztrendszerben közös „bemocskolódás” gondolatán alapuló – elutasítás volt az indoka a faji szempontoknak nem megfelelő tudósok és támogatóik tudományos életből való eltávolításának. A társadalom részéről tapasztalható elutasítás szintén hordoz magában racionális és irracionális elemeket. Előbbi jelenik meg az olyan elvont tudományos elméletekkel szembeni értetlenségben, amelyek nem tudják kézzelfogható technológiai alkalmazásokkal igazolni közvetlen társadalmi hasznukat, vagy hasznosításuk az újításokkal lépést tartani nem tudók számára gazdasági hátrányt jelent. Az érzelmi elutasítás pedig olyan szentnek tekintett szférák (vallási, gazdasági, politikai eljárások és értékek) védelmében alakul ki, amelyekben a tudomány objektív vizsgálódása a „bevett rutin és tekintély” megkérdőjelezésének, a „kényelmes hatalmi feltevések” kétségbe vonásának, az „intézményesült szimbólumok és értékek” tartományába való illetéktelen behatolásnak, profán „képrombolásnak” tűnik fel⁷⁹.

⁷⁸ MERTON: „Társadalmi rend” (3. lj.) 621–622.

⁷⁹ MERTON: „Társadalmi rend” (3. lj.) 631.

Ha a tudomány megőrzi autonómiáját, a külső hatások megtörnek a tudományos ethoszban megtestesülő módszertani és erkölcsi normák ellenállásán. Merton meghatározása szerint a „tudományos ethosz szabályok, előírások, szokások, hiedelmek, értékek és előfeltevések érzelmi színezetű komplexumára vonatkozik”⁸⁰. A tiszta tudomány „intézményes parancsai” az univerzalizmusban, kommunizmusban, pártatlanságban, szervezett szkepticizmusban⁸¹, illetőleg az intellektuális tisztességben⁸² testesülnek meg. Ha ezek a szabályok nem képezik gátját a politika és a társadalom antiintellektualista törekvéseinek, a tudomány helyzete megrendül, intézményes integritása csorbát szenved, tisztasága odatesz. A tudomány normáit „a totalitárius állam mint »liberális« vagy »kozmpopolita« előítéleteket veti el”⁸³, amennyiben nem szolgálják érdekeit. A tudósok ezzel szemben a „tiszta tudomány felmagasztalását [...] védelemnek tekintik olyan normák behatolásával szemben, amelyek korlátozzák a lehetséges előrehaladás irányait, és veszélyeztetik a tudományos kutatás [...] stabilitását és folyamatoságát”⁸⁴. Ennek hiányában – ha vallási tanokkal, gazdasági hasznossággal vagy politikai helyességgel kell összhangban állnia – a tudomány „más intézmények közvetlen ellenőrzésének tárgyává válik”⁸⁵.

A tudományos eszmények és az autoriter politikai törekvések szembenállása súlyos következményekkel jár. A társadalom minden szegletébe behatoló állami hatalom megköveteli a feltétlen politikai hűséget, s ha a tudós ennek ellenére a tudományos normákhoz ragaszkodik, e választását az állam iránti lojalitás hiányának, őt pedig hivatására alkalmatlan személynek tekintik. A tudományos intézményrendszer maga is „új érzelmek” nyomása alá kerül, amelyeket az állam kényszerít rá ideológiai alapú szabályok formájában. Az elméleteket a logikai és empirikus alátámasztottság helyett tudományon kívüli – politikai, faji – szempontok alapján ítélik meg, ami szembe megy az univerzalizmus és a pártatlanság követelményével.

A totalitárius állam antiintellektualista beállítódása a társadalomban is elterjed, és bizalmatlanságot szül a tudomány iránt. Ezt a hatást erősíti egyrészt a tudományos ismeretek elvontsága, ami távol áll az átlagemberek valóságától, másrészt pedig a tudomány következetes elzárkózása saját társadalmi hatásainak reflexiójától. Az első esetben a tudomány a propaganda áldozatává válik, a második esetben saját

⁸⁰ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 625. 16. l.

⁸¹ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 637.

⁸² MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 626.

⁸³ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 625.

⁸⁴ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 627.

⁸⁵ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 627.

magáévá. Mindkét folyamat alapja a tudomány tekintélyének erodálódása. A tudományos kijelentések és a totalitárius propaganda a laikusok előtt hasonlóképpen érthetetlen, valószerűtlen és misztikus színben tűnik fel, a totalitárius propagandának azzal az előnyével, hogy az a mindennapi empiriához és az elméleti elfogultságokhoz közelebb áll. Ezért aztán *„a lakosság általában fogékonyabbá válik a látszólag tudományos zsargonba öltöztetett új miszticizmusra, ami általában előmozdítja a propaganda sikerét”*⁸⁶. Másrészt pedig ha a tudósok nem teszik világossá a különbséget a tudomány felfedezései és azok gyakorlati felhasználása között, és szükség esetén nem állnak ki a káros társadalmi alkalmazások ellen, akkor ugyan megteremtik a zavartalan kutatásokhoz szükséges tökéletes elszigeteltséget, ez azonban hosszú távon a tudomány elfogadottsága ellen hat. *„Ebből a szempontból vizsgálva a tiszta tudományról és a pártatlanságról szóló tanítás hozzájárult saját sírjának megásásához.”*⁸⁷

A pártatlanság és a tudomány emberére jellemző többi „érzelem” mindazonáltal az egyetlen védelem a társadalom és a hatalom ellenséges beállítódásaival szemben. *„[M]indaddig, amíg a társadalmi hatalom középpontja bármely tudományon kívüli intézményben található, és amíg maguk a tudósok bizonytalanok elsődleges lojalitásukat illetően, addig helyzetük ingatag és bizonytalan marad”*⁸⁸ – összegzi Merton az intézményi normák összeütközésének idején szem előtt tartandó legfontosabb tanulságot. *„A tudomány embere a háború emberévé alakulhat át”*⁸⁹ – figyelmeztet más helyen. A náci Németország példája nyomán Merton ez utóbbi kijelentéssel elsősorban a nemzeti, faji megkülönböztetéstől óvta a tudományt, azonban ideértett minden egyéb személyes tulajdonságot is, amely az univerzalizmusnak ellentmondó partikuláris kritériumként jelenik meg. A pártatlanság követelménye pedig egy átfogóbb semlegesség talaján állva véd a tudományellenes politikai és társadalmi törekvésekkel szemben: ha a tudomány nyilvános, és csak a többi tudós ellenőrzésének van alávetve, akkor ez az intézményes norma hatékonyan képes kiszorítani minden laikus befolyást. A tudománynak az önmagára vonatkozó ellenőrzési kötelezettség mellett a külső vélekedések elfogulatlan vizsgálata is alapvető ismérve: a szervezett szkepticizmus kritikusan elemzi a kritikátlan tiszteletet követelő intézményeket is. A fenti elveket szolgálja a Merton által „kommunizmusként” nevesített közzétételi kötelezettség.

⁸⁶ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 630.

⁸⁷ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 629.

⁸⁸ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 633.

⁸⁹ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 638.

A szervezett szkepticizmussal szembeni ellenézés vezet a témánk szempontjából legfontosabb elméleti következtetésekhez. Ahogy korábban már érintettük, Merton e körben az ellenséges érzület okát abban látja, hogy a természet és a társadalom legtöbb intézménye *„feltétel nélküli hűséget követel meg; a tudomány intézménye azonban a szkepticizmust tartja erénynek. Ebben az értelemben minden intézmény magában foglal egyfajta szent teret, amely ellenáll az olyan profán vizsgálódásnak, mint amilyen a tudományos megfigyelés és a logika.”*⁹⁰ Régebben a vallás, a hatalmi súlypontok eltolódásával pedig a gazdaság és a politikai szféra vált a tudomány behatolási kísérletei elleni lázadás kitüntetett terepévé. Mivel a vizsgált szereplők részéről *„annak homályos, gyakran bizonytalan elismeréséről van szó, hogy a szkepticizmus a status quót veszélyezteti”*⁹¹, a totalitárius hatalom a központosítás zászlaja alatt élére áll e lázadásnak. *Így a „modern totalitárius társadalomban a racionalizmusellenesség és az intézményes ellenőrzés központosítása egyaránt a tudományos tevékenység hatókörének korlátozását szolgálja”*⁹².

A totalitárius társadalmakkal ellentétben a liberális társadalmi berendezkedés nem központosított intézmények, hanem kulturális normák révén integrálja a társadalmat; nem a mindent elárasztó propagandában, hanem az értékek lassú belsővé tételében bíz; az intézmények felett nem központosított ellenőrzést gyakorol, hanem biztosítja önmeghatározásuk feltételeit. A liberális társadalmakban elképzelhetetlen a tudományos nézetek hatalmi korlátozása vagy megtorlása, az ellentétes „érzelmeket” az egyes szférák viszonylagos elkülönítésével, nem pedig erőszakos egyesítésükkel integrálják, az autonómiák kölcsönös biztosítása így lehetővé teszi a szemben álló értékek fokozatos elfogadását.

A jogállamiság az ellentétes lojalítások ütközőpontjában

A dolgozatom első felében bemutatottak szerint a jogállamiság mint jogtudományi fogalom meghatározása ellentétben áll a jelenlegi, politikailag helyesnek vélt jogállamiság-doktrínával. Ez pedig a hatalom napjainkban tapasztalható központosító törekvéseivel párosulva a klasszikus mertoni helyzetet idézi elő: a politikai helyesség mint a tudomány szféráján kívül álló kritérium eltorzítja a jogelméleti álláspontot a politikai vitákban és a választópolgároknak címzett kommunikációban, ezt a tudományellenes „lázadást” leképezi a tudományos diskurzus is,

⁹⁰ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 631.

⁹¹ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 631.

⁹² MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.) 644.

mindennek pedig intézményi következményei is vannak mind az oktatásban és a kutatásban, mind az egyes tudósi életpályákban. A politikai hűség és a tudományosság iránti lojalitás összeütközésének legújabb példájaként a szemünk előtt zajlanak az egyes szférák képviselőinek drámái, mert a tudományos ethosz alapjait érintő választásai. A politikusok és a tudósok a jogállamiság „nevéért birkóznak”⁹³ – és ezzel szoros összefüggésben a tudományos intézményrendszer is a hatalmi küzdelmek célpontjává válik.

Merton kiindulópontja, a tudománnyal szembeni logikai és nem logikai alapú ellenérzések felerősítése a jelenlegi kormányzati kommunikációban is megfigyelhető, különösen a jogállamisággal vagy annak egyes elemeivel összefüggő viták során. „Az általános antiintellektualista hangnemnek, amely lebecsüli az elmélet és felmagasztalja a cselekvés emberét”,⁹⁴ jellemző példáit szolgáltatják a miniszterelnöki megszólalások. Ezekben az ország második közjogi méltósága hol az EU döntéshozóinak jogállamisági kritikáit nevezi „mindenfajta jogi, kétségkívül izgalmas elméleti” kérdéseknek, amivel szemben azonban a járvány idején inkább emberéleteket kellene menteni,⁹⁵ hol a magyar főpolgármestert jellemzi az olyan „elméleti emberek” egyikeként, akik „kiváló tanulmányokat írnak”, miközben a járvány miatt az idősothonokban meghal egy csomó ember.⁹⁶ Legutóbbi tusványosi beszédében a kormányfő a járvánnyal összefüggésben a tudomány kompetenciáját közvetlenül is kétségbe vonta.⁹⁷ A tudományt az emberek hétköznapi, sőt vallásos felfogásának rendeli alá az a miniszterelnöki narratíva, amely a genderkérdést „gender bla-bla-blá”-nak, „bonyolult, mesterséges értelmezés”-nek nevezi, amely szemben áll az élet „természetes, keresztényi” értelmezésével,⁹⁸ és ami emiatt „nem megy be a magyar ember haja alá”.⁹⁹ Az emberi jogokkal szemben az „életösztönre” hivatkozó retorika szerint pedig az európai döntéshozók az erőszakos bűnözők jogait a törvénytisztelő emberek jogai elé helyezik, gúnyt űzve az igazságból és a becsületes emberek egészséges életösztöneiből.¹⁰⁰ A jogvédelmet joggal való visszaélésnek minősítő és a bűnözőkkel „összejátszó” ügyvédek jogvégzettségét

⁹³ „... nagy testi félelemben, a rászédett és kétségkívül bosszúra szomjas sivatagi testvérrel való találkozást várva, oly égőn vágyott szellemi hatalomra, és avval a különös férfúval, aki megtámadta volt, nevéért birkózott.” Thomas MANN: *József és testvérei* I. kötet [ford. SÁRKÖZI György] (h. n.: Gabo 2014) 72.

⁹⁴ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 623.

⁹⁵ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-13/

⁹⁶ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-17/

⁹⁷ <https://telex.hu/koronavirus/2022/07/25/orban-viktor-covid-jarvany-varatlan-meglepetes-tudomany-tudosok-elorejelzes-felkeszules-politika>

⁹⁸ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-polsat-lengyel-hirtelevizionak/

⁹⁹ <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

¹⁰⁰ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-evterkelo-beszede-4/

hangsúlyozó állásfoglalások emellett kifejezetten a jogtudománnyal szembeni ellenséges attitűd kifejeződése.¹⁰¹

A társadalmi ellenőrzés központosításának igénye jelenik meg abban a kormányzati retorikában, amely a tudomány „igazságkereső” alapállásával szemben a „társadalmi hasznosság” politikai szempontját részesíti előnyben. Az elvárást – és a Merton által is említett nemzeti keretekben gondolkodás igényét – először Orbán Viktor 2016-os akadémiai közgyűlésen elhangzott szavai jelezték: *„A politika igénye: ne zárkózzanak elefántcsonttoronyba a tudósok, hanem járuljanak hozzá a magyar nemzet történelmi küldetésének beteljesítéséhez. Nincsenek és nem is lehetnek semleges döntéseink, tudomány és politika nem lehet öncélú, csak közcélú.”*¹⁰² Mindez teljes mértékben párhuzamba állítható a Merton által idézett náci tudós, Ernst Kriek kijelentésével: *„a jövőben ugyanúgy nem fogadjuk el a tudomány semlegességét, ahogy a törvénykezés, a gazdaság, az állam vagy általában a közélet semlegességét sem. A tudomány módszerében tulajdonképpen csak a kormányzati módszer tükröződik.”*¹⁰³ A nemzeti érdekeket szem előtt tartó köztisztviselői réteg kinevelésének szükségességére hivatkozással létrehozott Nemzeti Közszolgálati Egyetem¹⁰⁴, valamint ezzel párhuzamosan a nyitott társadalom elvét valló CEU¹⁰⁵ működésének ellehetetlenítése nyílt kifejeződése voltak a fenti kormányzati törekvéseknek. Azóta további, a többi felsőoktatási intézményhez képest aránytalanul nagy támogatást élvező egyetemek, akadémiák és kutatóintézetek¹⁰⁶ jöttek létre, mind valamely kormányzati hasznosnak tartott tudományterület vagy tudományos megközelítés preferálásaként. A folyamat újabb állomása az egyetemi autonómiák alapítványi kuratóriumokba való kiszervezése¹⁰⁷, amely a fenntartónak immár nemcsak a gazdálkodási, hanem a szervezeti és a tudományos kérdésekbe való beleszólást is biztosítja. A modellváltás meghirdetett indoka rendszerint az innováció elősegítése és a

¹⁰¹ www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-9/

¹⁰² index.hu/tudomany/2016/05/02/orban_viktor_mta_kozgyules/

¹⁰³ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 625. 18. l.

¹⁰⁴ hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_K%C3%B6zszolg%C3%A1lati_Egyetem

¹⁰⁵ www.ceu.edu/hu/kee/about/kuldetes

¹⁰⁶ hvg.hu/itthon/20190805_Rainer_M_Janos_Formalodik_a_Valodi_1956os_Intezet_terve;

hvg.hu/itthon/20200731_700_milliot_ad_a_kormany_a_Magyarsagkutato_Intezetnek;

444.hu/2015/09/11/migraciokutato-intezetet-alapit-a-szazadveg;

[index.hu/gazdasag/2015/01/21/250_milliard_a_forint_a_matolesy-tanokra/;](http://index.hu/gazdasag/2015/01/21/250_milliard_a_forint_a_matolesy-tanokra/) 444.hu/2019/08/28/kimenekultek-a-munkatarsak-schmidt-maria-alol-uj-kormanyparti-hetilap-vagy-intezet-lehet-a-kovetkezo-allomas;

[merce.hu/2020/07/24/ujsgiro-kepzest-indit-a-kozmedia-es-a-nemzeti-kozszolglati-egyetem/;](http://merce.hu/2020/07/24/ujsgiro-kepzest-indit-a-kozmedia-es-a-nemzeti-kozszolglati-egyetem/)

[index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/;](http://index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/)

hvg.hu/360/20200429_A_NER_kis_gomboce_igy_falta_fel_a_kulturat_tiz_ev_alatt;

hu.m.wikipedia.org/wiki/Sapientia_Erd%C3%A9lyi_Magyar_Tudom%C3%A1nyegyetem;

<https://www.szabadeuropa.hu/a/mcc-fidesz-mathias-corvinus-collegium/31024502.html>

¹⁰⁷ www.napi.hu/magyar_gazdasag/a_kormany_igy_fosztja_meg_jogaiktol_az_egyetemeket.717253.html

versenyképesség biztosítása, figyelmen kívül hagyva a tudomány belső logikája által irányított szerves fejlődés, az alap kutatások és az azokra épülő, azonnali társadalmi-gazdasági haszonnal nem járó képzések alapvető szerepét. Az egyetemi önrendelkezés csorbítása azonban az autoriter hatalmi berendezkedés azon ki nem mondott célját is támogatja, hogy megnehezítse a kormányzattal szemben hagyományosan kritikus társadalomtudományi kutatások utánpótlását, a közalkalmazotti státusz elvételeivel pedig az oktatókat is kiszolgáltatott helyzetbe hozza. A sorozatos modellváltások eredményeképpen mára mindössze hat felsőoktatási intézmény maradt állami fenntartásban: a kiemelt állami prioritást jelentő közszolgálati képzést folytató NKE¹⁰⁸, a kormányzati beismerés szerint is „nagy falat” ELTE¹⁰⁹ és az átalakulás kérdésében megosztott BME¹¹⁰ mellett két művészeti egyetem (a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem és a Magyar Képzőművészeti Egyetem), valamint a bajai Eötvös József Főiskola, mely utóbbiak esetében Stumpf István az átalakítás kezdeményezését a szenátus döntésére bízta.¹¹¹ A modellváltások zajában a kormány egy sokáig titkosan kezelt projektet, a Fudan Egyetem betelepítését is megkezdte, ami a kínai pártállami ideológiával kapcsolt versenyképes tudás és fizetés kínálatával, valamint a magyar állam bőkezű támogatásából létesített infrastruktúra birtokában a magyarországi egyetemi szféra személyi és tárgyi feltételeit a jelenlegihez képest is jelentősen ronthatja.¹¹² Az ország számára gazdaságilag is rendkívül előnytelen és nemzetbiztonsági aggályokat is felvető projektet a kormány a széleskörű társadalmi, sőt nemzetközi tiltakozás ellenére a mai napig nem állította le, így a szándék megvalósulása egyelőre nem zárható ki.¹¹³

A modellváltásnak nevezett általános autonómiamegvonások mellett konkrét beavatkozást jelentett a tudományos képzés és kutatás tematikájába a kormányzati ideológiába nem illeszkedő genderszakok megszüntetése,¹¹⁴ illetve a hatalom ideológiai céljait szolgáló „alternatív

¹⁰⁸ https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2021_03_BonumPublicum_03v.pdf

¹⁰⁹ https://eduline.hu/felsooktatás/20210504_Stumpf_Istvan_BME_ELTE;
<https://infostart.hu/interju/2022/01/04/stumpf-istvan-az-egyetemi-modellvaltas-a-magyar-versenykepess-zaloga>

¹¹⁰ <https://atlatszo.hu/kozugy/2022/06/03/ujra-napirendre-kerult-a-bme-az-egyik-utolso-allami-egyetem-alapitvanyositas/>

¹¹¹ https://eduline.hu/felsooktatás/20210504_Stumpf_Istvan_BME_ELTE. Időközben a BME-n is elindult a modellváltás első lépését jelentő információbekérés, a „kontrollált intézményi működésmodell-fejlesztés előkészítése”, ld. <http://ehk.bme.hu/hirek/20220525/szenatusi-eloterjesztes-az-egyetemi-mukodesi-modell-felulviz>.

¹¹² Oktatói Hálózat (szerk.): Háttal Európának 2. (Budapest: Humán Platform 2022) 81–82., oktatoihalozat.hu/2-hattal-2/

¹¹³ https://hu.wikipedia.org/wiki/Fudan_Egyetem

¹¹⁴ qubit.hu/2018/10/16/a-magyar-kormany-eltorolte-a-gender-szakot-a-hazai-egyetemen

tudományosság” megalapozása, mint például a dicsőségesre, etnoprotekcionistára átértelmezett történelem. Ez a miniszterelnök legutóbbi tusványosi beszéde szerint nemcsak a nemzeti büszkeségünk, hanem a Nyugat velünk szembeni régi tartozásának alapját is képezi.¹¹⁵ Hasonló szerepet tölt be a jelen írás első részében bemutatott, a jogállamiság lényegét tagadó alkotmányjog-tudomány. Az akadémiai kutatóhálózatnak az akadémikusok határozatai és az MTA elnökségi döntése ellenére történt leválasztása tovább mélyítette a tudományos intézményrendszer válságát.¹¹⁶ Formálisan nem a tudományos szférába tartozó, ezért itt részletesen nem tárgyalt, de az oktatói és tudományos utánpótlást veszélyeztető folyamatként kritikus ponthoz érkezett a közoktatás leépülése is. Az anyagi ellehetetlenülés, az adminisztrációs leterheltség, a tantervek korszerűtlensége és a sztrájkjog de facto megvonása miatt példátlan ellenállást tanúsító vagy a rendszerből kilépő pedagógusok nagy száma már az alapvető oktatási feladatok ellátását veszélyezteti.¹¹⁷

A fenti folyamat körüli éles megosztottságot, a hatalom és a tudomány klasszikus küzdelmét jól illusztrálják az egyes szereplők nyilatkozatai. Freund Tamás, az MTA – akkor még – alelnöke a miniszterelnöknek írt levelében nyíltan megfogalmazta a társadalomtudományokkal szembeni ellenérzését, amelyek szerinte „*mételyezik a közéletet és a fiatalságot.*”¹¹⁸ Az Akadémia volt elnöke, Lovász László egy interjúban ezzel szemben a tudomány szabadsága mellett foglalt állást, a tudomány államosítására vonatkozó újságírói kérdésre ugyanakkor megkerülte a választ, mondván hogy „*[a] kormányzati tervek politikai vetületével nem foglalkozom.*”¹¹⁹ Az akadémiai kutatóintézetek későbbi sorsa igazolta Merton azon állítását, hogy a tiszta tudomány eszméjének szemellenzős képviselője megássa a tudomány sírját.

A fennálló hatalmi viszonyokat bíráló kutatások ellehetetlenítésének szándéka világosan megjelenik a tudományos szférát célzó átalakítások mögött, melyeknek különösen a kormánykritikus eredményeket is publikáló társadalomtudományi kutatások vannak kiszolgáltatva.¹²⁰ Egy

¹¹⁵ <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-xxxi-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

¹¹⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/E%C3%B6tv%C3%B6s_Lor%C3%A1nd_Kutat%C3%A1si_H%C3%A1ll%C3%B3zat#cite_note-124

¹¹⁷ <https://merce.hu/2022/08/10/ujraindul-a-pedagogussztrajk-szeptembertol-ha-ma-nem-sikerul-megegyezni/>; <https://www.valaszonline.hu/2022/07/06/oktatas-pedagogusok-miklos-gyorgy-szuloi-hangvelemenye/>

¹¹⁸ index.hu/techtud/2019/10/28/mta_akademia_elnokvalasztas_kutatohalozat_elkh_freund_tamas_orban_viktor

¹¹⁹ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinansirozas_palkovics_laszlo

¹²⁰ qubit.hu/2019/06/12/mta-fennall-a-veszelye-hogy-a-politikusok-egy-tollvonással-semmisitik-meg-a-hatalmukat-fenyegeto-kutatasokat?

CEU-n oktató társadalomtudós szerint a kutatási témákban már meglátszik az egyetemi modellváltások hatása, erősödött az öncenzúra, ami hosszútávon gyáva és rossz tudományt eredményez.¹²¹

A tudomány autonómiavédelmével szemben kifejezett kormányoldali elvárásként fogalmazódott meg számos esetben, hogy az intézményrendszer érintő változásokat a tudomány képviselői ne vitassák. Ha mégis felszólalnak az oktatás és a kutatás szabadsága érdekében, akkor a politizálás számukra tiltott területére tévednek. Palkovics László innovációs és technológiai miniszter például egy interjúban kifejtette, hogy az Akadémiának nem szabad politizálnia, arra a kormány rendelkezik legitimációval.¹²² A civil szféra képviselői közül a Professzorok Batthyány Köre is politikai fellépésként értékelte az MTA autonómiaküzdelmét, amikor az „*saját kompetenciáján túllépve belefolyt a napi politikába*”.¹²³ A Színház- és Filmművészeti Egyetem átalakítása miatti tiltakozás szintén az illegitim politizálás bélyegét kapta a kuratórium élére a kormányzat által kinevezett Vidnyánszky Attilától.¹²⁴

De a kormányzat szemében nemcsak az autonómiavédelem, hanem a kritikus tudományos eredmények publikálása is politizálásnak minősül. Ez a hozzáállás összhangban van Merton azon megfigyelésével, miszerint ha a tudomány a maga elfogulatlan eszközeivel vizsgálja más társadalmi területek feltevéseit, értékeit, rutinjait, eljárásait, akkor azt a hatást kelti, mintha megkérdőjelezné az érvényességüket. Ekkor frontvonal alakul ki a tudomány és a politika vitatott határán, amit mindkét szféra a maga logikája és etikája szerint igyekszik védeni. Emlékezetes megnyilvánulása volt a politika tudományellenességének Palkovics László azon megszólalása, mely szerint a kormány oktatáspolitikáját kritizáló tanulmány közzététele aktuálpolitizálásnak minősül, amit az Akadémia vezetőjének meg kellett volna akadályoznia.¹²⁵ Az akadémiai szabadság kétségbevonása elleni tiltakozásul a Stádium 28 Kör nyilatkozatot adott ki, melyben a miniszter kijelentését a kutatás szabadságának és a szakpolitikákról folyó nyilvános viták korlátozására irányuló nyílt igénybejelentésnek minősítette.¹²⁶ A tudományos szabadság elleni intézkedések sorában még arra is volt példa, hogy egy kormányzati szerv bíróságon támadott meg egy korrupcióról szóló kutatási eredményt. Ezzel kapcsolatban a Stádium 28 Kör felhívta a figyelmet, hogy „*a tudományos*

¹²¹ https://nepszava.hu/3155285_peto-andrea-interju-tudomany-politika-magyarorszag

¹²² magyarnarancs.hu/belpol/egy-centit-nem-leptunk-hatra-113710?pageId=4

¹²³ www.bla.hu/professzorok/index.php?oldal=dl/mta_atalakitas.html

¹²⁴

mandiner.hu/cikk/20200905_mi_lesz_veled_szfe_vidnyanszky_attila_a_mandinerek_elokeszulet_holnapra

¹²⁵ magyarnarancs.hu/belpol/egy-centit-nem-leptunk-hatra-113710?pageId=4

¹²⁶ stadium28.hu/nyilatkozat/

állításokat tudományos és nem jogi eszközökkel lehet megcáfolni".¹²⁷ A fenti események romboló hatását jelzi az a kialakulóban lévő kutatói attitűd, amely szerint nem ajánlatos a hatalom számára érzékeny kérdésekkel, pl. a jogállamisággal, alkotmányjoggal foglalkozni.¹²⁸ Több nyilatkozatból is kitűnik továbbá az a felfogás, amely szerint a tudománynak a kormányzat vagy a jogalkotó megkeresésére kellene várnia a kormányzási kérdéseket érintő véleménynyilvánítással.¹²⁹ A kormányzati mértékvesztést mutatja a tudományos igazság irányításának szándékával fellépő legújabb politikai beavatkozás. A 2022. augusztus 20. tűzijáték időpontjára prognosztizált kedvezőtlen, utóbb meg nem valósult időjárású előrejelzés miatt Palkovics László elbocsátotta a minisztériuma irányítása alá tartozó Országos Meteorológiai Szolgálat két vezetőjét.¹³⁰ Az OMSZ néhány nappal később a kormányajtó támadásaira és az – egyébként akadémikus – miniszter intézkedésére válaszul nyilatkozatában leszögezte, hogy az ünnepséget megelőző napok folyamatos politikai nyomásgyakorlása ellenére legjobb szakmai tudásuk alapján készítették az előrejelzéseket, ezért integritásuk és szakmai függetlenségük megőrzése érdekében elengedhetetlennek tartják mind az Operatív Törzs döntéshozatali mechanizmusának, mind saját előrejelzéseik független vizsgálóbizottság általi szakmai kiértékelését, emellett az elbocsátások visszavonását.¹³¹ A nyilatkozatot egy kivétellel az OMSZ valamennyi

¹²⁷ stadium28.hu/a-stadium-28-kor-allasfoglalasa/

¹²⁸ magyarnarancs.hu/belpol/utovedharcok-122001

¹²⁹ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinanszirozás_palkovics_laszlo/p; recedens.mandiner.hu/cikk/20201119_varga_istvan_interju_mcc_elte_ajk_jogallamisag_europai_birosag. A társadalomtudományok és a politika mindenkori konfliktusos pozíciójának meglepően áthallásos – a tudományos autonómia melletti állásfoglalásként is értelmezhető – leírását adja Kiss Zoltán László az NKE 2019-ben megjelent szociológia-tankönyvében: „A mindenkori *hatalom* azonban döntően a *problémák feltárására érzékeny*, hiszen *azok kapcsán vehető fel a felelőssége mindazért, amit saját jog- és hatáskörében megtett, vagy (akár véletlenül, figyelmetlenül, gondatlanságból, nemtörődömségből, akár szándékosan) elmulasztott megtenni.* A szociológusok jellemzően *empirikus kutatási adatokon alapuló vizsgálati eredményeikkel akkor is tükröt tartanak a mindenkori hatalom elé*, ha történetesen nem akarják a hatalmat provokálni, hanem »csupán« annyit tesznek, hogy konkrét, *empirikus kutatási adatokat állítanak* értéktelenen, objektivitásra törekedve a *populista politikai lözúgokkal, hazugságokkal szembe*. [...] Ezért aztán a szociológia megléte, hatalom és társadalom általi elfogadottsága és tényleges mozgásteret egyúttal egyfajta indikátora is annak, hogy milyen mértékű a demokrácia egy adott országban. Minél inkább autoriter egy rezsím, annál nagyobb valószínűséggel fordulhat elő az, hogy a politikai hatalom igyekszik betiltani, elhallgattatni, lehetetlenné tenni, hitelteleníteni (például karaktergyilkos eszközökkel lejáratni) a társadalomkutatókat, avagy éppen megpróbálhatja »megvenni« néhány »díszszociológus« rezsímlegitimizáló lojalitását.” KISS ZOLTÁN László: A szociológia kialakulása, fejlődése és helye a tudományok rendszerében. In: KISS ZOLTÁN László (szerk.): *Bevezetés a szociológiába* (Budapest: Dialóg Campus 2019) 20.

¹³⁰ <https://telex.hu/belfold/2022/08/22/augusztus-20-tuzijatek-2022-2006-idojaras-elorejelzes-omsz-idokep>

¹³¹ <https://www.facebook.com/orszagosmeteorologiaiszolgalat/posts/pfbid02FVovc1jjeTB4FdNXLekgzhenwgp7ykd38gwQLUwqDdHakT6TEc3S5nTAySkinfe4Ql> A teljes történethez hozzátartozik, hogy az OMSZ a 2022. augusztus 21-i, még a munkatársai elbocsátása előtti első reakciójában – bár szintén hangsúlyozta a meteorológiai szakmában rejlő bizonytalansági faktort – a tudományosság szempontjából némiképp következtlenül elnézést kért az okozott kellemetlenségekért, amit utóbb a kormányzati kommunikáció ki is használt: <https://www.facebook.com/100064393673504/posts/pfbid0DTs4eMXJQOTCFuUNnLAXgom2UKkXwvbrVnbR>

elnökségi tagja aláírta, kivéve a gazdasági vezetőt, akit pár nappal később Palkovits az OMSZ ideiglenes elnökévé nevezett ki.¹³² Az OMSZ védelmében számos kutató és civil szervezet felszólalt, a hírnek jelentős nemzetközi tudományos és sajtóvisszhangja is lett.¹³³ Gulyás Gergely az elbocsátás utáni napon tartott sajtótájékoztatóján elismerte az előrejelzésekben rejlő tévedés lehetőségét, azonban az elbocsátásokkal korábbi, nem részletezett szakmai kifogásokra is hivatkozva egyetértett.¹³⁴ Mindezen előzmények után az MTA az OMSZ szakmai gondosságának kivizsgálásáról, illetve az OMSZ tudományosságának erősítését célzó támogatásáról biztosította a kormányzatot.¹³⁵

Az oktatási és kutatási szabadság csorbításának súlyos eseteként külön említést érdemel a gendertanulmányokat oktató szakok beszüntetése, mivel az ezt övező vita teljes összefüggésrendszerében világítja meg a kormányzati és a tudományos értékek szembenállását, valamint a civil szféra és a sajtó viszonyulását a kutatási szabadsághoz és általában a kritikai értelmiséghez. A gendertanulmányok kivezetésének hivatalos indoka a munkaerőpiaci igény hiánya volt, de másodlagos érvként sokszor megjelent a téma tudományos jellegének kétségbevonása is: „A gender – a marxizmus-leninizmushoz hasonlóan – inkább nevezhető ideológiának, mint tudománynak, így kétséges, eléri-e az egyetemi oktatási szintet.”¹³⁶ A tudományossággal érvelt Balog Zoltán miniszter is a „hamis tényekkel és beállításokkal” teli gendertanulmányokat felváltó családtanulmányok

[3uLsEck7wpiSEcrkTHuScMFfhjCAI/](https://telex.hu/belfold/2022/08/23/gulyas-a-teves-meteorologiai-elorejelzes-kudarc); <https://telex.hu/belfold/2022/08/23/gulyas-a-teves-meteorologiai-elorejelzes-kudarc>; <https://index.hu/belfold/2022/08/23/fuggetlen-vizsgalobizottsagot-kovetelnek-az-omsz-vezetoi-a-kirugasok-utan/>. Az OMSZ és az Operatív Törzs szakmai és politikai felelősségének különbségére Mérő László hívta fel a figyelmet: <https://telex.hu/velemenyt/2022/08/23/dr-mero-laszlo-ha-rossz-dontes-volt-a-tuzijatek-lefujasa-az-a-politikusok-rossz-dontese-volt>; később Palkovits is utalt rá, hogy az előrejelzés értékelése politikai nyomás alatt történt: <https://rtl.hu/hirado/2022/08/26/palkovics-laszlo-meteorologusok-vandorgyulese-szeged-omsz>

¹³² <https://www.atv.hu/belfold/20220824/megvan-az-omsz-ideiglenes-elnok>

¹³³ https://g7.hu/kozelet/20220823/mar-a-tuzijatek-dontes-elott-kirugással-fenyegettek-a-meteorologusokat/?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=share; https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02CJbAoXM4wPs6zWiAzgFS6rZ5c28jjjCAfyo68onn8PcBcMW2saG5NzzYQ8z5Vc93l&id=100063650112796; <https://www.facebook.com/stadium28page/posts/pfbid02BNK5YoF5Y6KVMnes3kNpp82B5N1Awx6v3FVCCvkuqWBS1paXooJk5VoXQvVyHHCel>; <https://www.facebook.com/akademiaidolgozokforuma/posts/pfbid02wADGsUkgUFUYZvZZFqNcMZdN2LfpQSuYDjtv4ZigFyN3VvATjXd2M28KwPVKsfpNI>; <https://rtl.hu/belfold/2022/08/24/igy-nem-lehet-dolgozni-es-tudomanyos-kutatast-vegezni-az-akademiai-dolgozok-foruma-szerint-politikai-nyomasgyakorlas-alatt-vannak-a-meteorologusok>; https://magyararancs.hu/belpol/42-orszag-meteorologusai-es-idojaras-jelentoi-alltak-ki-az-omsz-kirugott-vezetoi-mellett-251716?utm_source=facebook&utm_medium=referral&utm_campaign=MN; <https://telex.hu/belfold/2022/08/26/tudomanyos-dolgozok-demokratikus-szakszervezete-omsz-ugy-szolidaritaspalkovics-laszlo>; <https://444.hu/2022/08/23/kemenesi-gabor-az-omsz-ugyrol-azok-unnepelnek-akik-nem-ertik-mi-az-a-80-valoszinuseg>

¹³⁴ <https://444.hu/2022/08/23/gulyas-gergely-az-omsz-augusztus-20-i-elorejelzese-az-utolso-utani-csepp-volt-a-poharban>

¹³⁵ https://mta.hu/mta_hirei/az-akademia-elnokenek-kozlemenye-112348

¹³⁶ index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/

mesterszak bevezetése mellett.¹³⁷ Freund Tamás az MTA elnökeként a társadalmi nemek területének szintén csak az egyik, a családtanulmányokban elismert részterülete mellett állt ki¹³⁸, és hasonló álláspont volt leszűrhető Lovász László nyilatkozatából is.¹³⁹ A szak megszüntetésével leginkább érintett két egyetem, az ELTE és a CEU nyilatkozatban tiltakoztak a lépés ellen. Az ELTE egyrészt az Alaptörvényben garantált felsőoktatási és tudományos autonómia sérelmére hivatkozva ellenezte a szak rendeleti megszüntetését, másrészt – már némileg igazodva a kormányoldali narratívához – a tudományterület tartalmát olyan kérdésekként határozta meg, amelyek *„a magyar társadalom égető problémáira mutatnak rá, és amelyek megoldásában a kormányzat is kinyilvánította aktív részvételi szándékát”*. Az ELTE mindezek ellenére a döntést tudomásul vette, csak a szakmai és társadalmi vita előzetes lefolytatásának szükségességét hangsúlyozta.¹⁴⁰ A CEU Társadalmi Nemek Tanulmánya Tanszékének professzora szerint viszont a kormányrendelet tervezete durva beavatkozást jelent a felsőoktatásba, a CEU pedig elutasít az oktatás tartalmát érintő mindenfajta cenzúrát.¹⁴¹

A szűken vett politikai és tudományos intézményi szférán kívüli szereplők közül a Professzorok Batthyány Köre azt az álláspontot képviselte, hogy nincs szó a kutatási és az oktatási szabadság sérelméről, hiszen a kormány nem betiltotta, csak más tantárgyak keretébe helyezte át a gendertémát.¹⁴² Az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség elnöke az ELTE rektorának írt levelében a társadalmi nemek tanulmányának tudománytalansága mellett annak érték- és nemzetromboló voltára, az egyéb demográfiai kérdések társadalmilag hasznosabb voltára, valamint a gender- és meleglobbi befolyására hivatkozva követelte a szak indításától való elállást.¹⁴³ Az ELTE Társadalomtudományi Karának egy oktatója válaszul felhívta a politikus figyelmét, hogy *„demokratikus országokban a tudomány, a vallás és a politika egymástól különböző foglalatosságok és vagy egyáltalán nem, vagy csak rendkívül speciális esetekben érnek össze”*, és hogy az Alaptörvény is tiltja a politikai beleszólást a tudomány működésébe.¹⁴⁴ A 2022-es választások előtt a Professzorok Batthyány Köre már gyűjtő hangú felhívásban figyelmeztetett a választások és a népszavazás tétjére, *„a mindent eluraló gender-ideológiát kiszolgáló”*

¹³⁷ index.hu/belfold/2017/03/08/a_kormany_csaladtudomanyi_szakot_indit_az_elte-s_gender-szak_ellen/

¹³⁸ index.hu/techtud/2020/07/10/freund_tamas_mta-elnok_interju_magyar_tudomanyos_akademia/

¹³⁹ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinanszirozasi_palkovics_laszlo/

¹⁴⁰ www.elte.hu/content/sajtokozlemeny.t.17133

¹⁴¹ nepszava.hu/3004604_megszolalt-gender-ugyben-a-ceu-elutasitjuk-a-cenzurat

¹⁴² www.bla.hu/professzorok/index.php?oldal=dl/az_oroszag_2018.html

¹⁴³ hvg.hu/itthon/20170218_elte_gender_studies_kdnp

¹⁴⁴ hvg.hu/itthon/20170218_elte_gender_studies_kdnp

politikai tömörüléssel való szembeszállásra a természeti törvények nevében.¹⁴⁵

A téma szimbolikus jelentőségét mutatja, hogy a kormányajtó is számos alkalommal foglalkozott a gendertanulmányok hasznával és kiemelten annak kutatóival. Sajátos ellenállásként értelmezte például a genderszak elindítását – és az egyetemi autonómiára hivatkozást – az egyik sajtóorgánium, amely szerint ezek a magatartások valójában az Orbán Viktor politikájával szembeni ellenérzés burkolt kifejeződései.¹⁴⁶ Egy másik lap az eddigi összes kormányoldali érvet felvonultatta a tudományterület ellen, kiegészítve a *satus quo* elleni támadás eddig nyíltan nem hangoztatott aggályával is. A lap szerint a társadalomtudósok e tanulmányok tartalmára pusztán a férfi-női szerepek társadalmilag hasznos vizsgálataként hivatkoznak, valójában azonban „a patriarchátus hatalmának a megdöntéséről”, „egy elképzelt egyenlőség érdekében vívott harcról” van szó.¹⁴⁷ A CEU genderkurzusa végül Bécsbe költözött, ahol – az események által keltett figyelemnek is köszönhetően – rendkívül népszerű szakká vált,¹⁴⁸ az ELTE kurzusa viszont megszűnt¹⁴⁹. A diszciplína egyetemi oktatásának teljes felszámolása ellenére a kormánypárti sajtó a mai napig felrója a gendertudományok ideológiai elkötelezettségét és „ostromlottvár-mentalitását”.¹⁵⁰

A kormányzat a saját értékrendjét igyekszik az egyéb kutatási témák támogatásába való beavatkozással is érvényre juttatni. Az Akadémiai Dolgozók Fóruma a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) eddig példa nélküli, alapfinanszírozásra kiírt, de elbírálásában a kutatási tematikától függő pályázati rendszerét akként értékelte, hogy az a modern tudományosság alapelvét kérdőjelezi meg, mivel csak a tudományos közösség döntheti el, mi számít támogatandó kutatásnak.¹⁵¹ A 2020. évi OTKA-pályázat eredményének miniszteri felülmérlegelése kapcsán pedig még az MTA frissen megválasztott elnöke, Freund Tamás is az Alaptörvényben foglaltakra hivatkozva érvelt a tudományos kutatások értékelésének a tudományos közösséget illető joga mellett.¹⁵² Más akadémikusok is tiltakoztak, egyikük az eljárás miatt le is mondott

¹⁴⁵ <https://demokrata.hu/magyarorszag/a-professorok-batthyany-kore-a-valasztas-es-a-nepszavazas-tetjerol-498418/>

¹⁴⁶ 888.hu/pizskostizenketto/az-elte-es-az-egyetemi-autonomia-4096735/

¹⁴⁷ figyelo.hu/cimlap/a-genderideologia-szornyeket-szult-7808/

¹⁴⁸ https://nepszava.hu/3155285_peto-andrea-interju-tudomany-politika-magyarorszag

¹⁴⁹ <https://444.hu/2018/10/16/a-magyar-tarsadalom-husba-vago-problemaival-foglalkozott-a-szak-amit-a-kormany-most-egy-tollvonással-felszamolt>

¹⁵⁰ https://mandiner.hu/cikk/20220131_genderszakok_magyarorszagon_feminizmus_lmftq_ceu

¹⁵¹ magyarnarancs.hu/belpol/marol-tegnapra-117067

¹⁵² 444.hu/2020/09/06/az-mta-uj-elnoke-szerint-megdobbento-hogy-palkovicsek-belenyultak-egy-tudomanyos-palyazat-eredmenyeb

posztjáról.¹⁵³ Palkovics László Freund Tamásnak írt válaszlevelében először úgy reagált, hogy a felülbírálatot fenn kívánja tartani, mivel eddig a kormányzatnak nem volt érdemi eszköz a kezében arra, hogy az akadémiai döntéseket objektív kontroll alá vesse. Palkovics László emellett – összemosva a kormányzati és a tudományos szféra határait – utalt arra is, hogy ő maga szintén a „tudomány művelői” közé tartozik, így a tudományos kutatások értékelésére ebben a minőségében is lehetősége van, nemcsak miniszterként.¹⁵⁴ A levél rávilágít arra is, hogy egy belső tudományos normát, ebben a konkrét esetben a pályázatok hagyományosan sok szempontú elbírálását a kormányzat önkényesen kiválasztott és mechanikusan alkalmazott kritériummal, az MTMT-ben szereplő publikációk számával kívánta felcserélni. A Stádium 28 Kör szintén tiltakozott az eljárás ellen.¹⁵⁵ Palkovics László innovációs és technológiai miniszter végül az Országgyűlés Kulturális Bizottsága meghallgatásán úgy nyilatkozott, hogy az OTKA pályázatok bírálati jogosultságát egy közösen egyeztetett rendszerben visszaadná az MTA-nak.¹⁵⁶ A pályázatok elbírálója azonban mind a mai napig a minisztériumi irányítás alá tartozó NKFIH.¹⁵⁷ Jelenleg az alapkutatások finanszírozását a már megítélt források zárolása veszélyezteti, a 2022. évi nyertesek kihirdetése és a szükséges fedezet biztosítása is csúszik.¹⁵⁸ Nem segíti a nyugodt, befolyásmentes kutatói munkát a kutatási témák előzetes engedélyeztetési kötelezettsége, a sokszor átláthatatlan szempontok szerinti döntés és forrásallokálás, valamint a kutatók közalkalmazotti státuszának elvétele és a tudományos besorolásokon alapuló előmeneteli rendszer megszüntetése sem.¹⁵⁹

A tudományos mező logikáját a politikai célkitűzések mellett vagy azok támogatásával a gazdasági szempontok is egyre nyíltabban kezdik ki a „modellváltott” egyetemeken. Stumpf István egy interjúban büszkén számolt be arról, hogy a debreceni és a győri egyetem a vállalati együttműködéseknek köszönhetően *„tulajdonképpen már multinacionális vállalatokként élik a mindennapjaikat”*. Meglátása szerint *„[a] mai egyetemeket már nem elég csak akadémiai logikával vezetni, hanem kellenek olyan emberek az irányításban, akik értik a piac logikáját is”*. Hogy nem pusztán a kétféle rendszerlogika egymással összehangolt

¹⁵³ [444.hu/2020/09/06/az-mta-uj-elnoke-szerint-megdobbento-hogy-palkovicsek-belenyultak-egy-tudomanyos-palyazat-eredmenyebe](https://www.444.hu/2020/09/06/az-mta-uj-elnoke-szerint-megdobbento-hogy-palkovicsek-belenyultak-egy-tudomanyos-palyazat-eredmenyebe)

¹⁵⁴ www.atv.hu/belfold/20200910-palkovics-koszoni-szeppen-freund-ebedmeghivasat-de-elobb-a-hasznos-dolgok/

¹⁵⁵ stadium28.hu/a-stadium-28-kor-tiltakozasa-a-2020-evi-nkfih-otka-ertekelesevel-kapcsolatban-2/

¹⁵⁶ kormany.hu/hirek/az-itm-felajanlja-az-otka-palyazatok-dontesi-jogat-az-mta-nak

¹⁵⁷ <https://njt.hu/jogszabaly/2019-344-20-22>

¹⁵⁸ <https://qubit.hu/2022/08/03/22-milliard-forint-kutatasi-forrast-zarolt-a-kormany>

¹⁵⁹ Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának* 2. (113. lj.) 83–84.

működtetéséről van szó, igazolja a kormánybiztos arra vonatkozó kijelentése, hogy a modellváltott egyetemeken az az oktató számíthat jelentős fizetésemelésre, aki komoly gazdasági haszonnal kecsegtető kutatásban vesz részt.¹⁶⁰ Hernádi Zsolt, a BCE kuratóriumi elnöke ugyancsak a versenyképesség előnyét emelte ki a folyamatban, melynek akadályozó tényezője szerinte, hogy még nem történt meg az ehhez szükséges komplex kulturális váltás. Elmondása szerint ezért a kijelentéséért „*meg is kapta a magáét a Corvinuson, mivel mások úgy látják, az egyetem értékét az oktatók és a kutatók adják*”¹⁶¹. Az autonómiát féltő ellenvetésekkel szemben Stumpf István az Alaptörvény rendelkezéseire, a szervezet törvényi szabályozottságára, a gazdálkodás Kormány általi felügyeletére, sérelmek esetén a bírósághoz fordulás lehetőségére hivatkozott. Elismerte a szenátus szervezeti és gazdasági kérdésekben szűkülő autonómiáját, azonban álláspontja szerint ez szükséges a megfelelő működéshez. A kuratórium és a szenátus közötti „megfelelő egyensúly” megteremtését szerinte az szavatolja majd, hogy a kuratórium tagjainak nap mint nap a nyilvánosság előtt kell felelősséget vállalniuk a döntéseikért, egyébként pedig nem volt kötelező a modellváltás.¹⁶² Másutt Stumpf az autonómiával kapcsolatos kétségeket azzal válaszolta meg, hogy a kuratóriumi tagoknak csak legfeljebb egyharmada kötődik a politikához, a többiek az akadémiai, az üzleti vagy a lokális életből származnak. Mindazonáltal egyetértett abban Hernádi Zsolttal és a szintén kuratóriumi elnök Böszörményi-Nagy Gergellyel, hogy „*a versenyképesség érdekében el kell hagyni bizonyos berögződött szokásokat és mentalitást a magyar felsőoktatásból*”.¹⁶³

A központosításra törekvő hatalmi berendezkedés az akadémiai intézményrendszer költségvetésének és általános működésének függetlenségét is megcsonkította. Lovász László volt akadémiai elnöknek a kutatásfinanszírozás minisztériumi átvételével kapcsolatos nyilatkozata szerint a tudományos kutatás szabadsága nem választható el annak témától független, kiszámítható finanszírozásától.¹⁶⁴ Az MTA költségvetésének elvonását a Stádium 28 Kör szintén a tudomány autonómiája elleni támadásként értékelte.¹⁶⁵ A kormányzati lépéseket

¹⁶⁰ https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2021_03_BonumPublicum_03v.pdf

¹⁶¹ https://mandiner.hu/cikk/20220228_novekvo_berek_es_erosodo_versen_y_kerekasztal_az_egytemi_mode
llvltasrol

¹⁶² https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2021_03_BonumPublicum_03v.pdf

¹⁶³ https://mandiner.hu/cikk/20220228_novekvo_berek_es_erosodo_versen_y_kerekasztal_az_egytemi_mode
llvltasrol

¹⁶⁴ index.hu/tudomany/2018/06/22/lovasz_interju_mta_akademia_tudomanyfinanszirozas_palkovics_laszlo/

¹⁶⁵ 444.hu/2018/06/14/a-ceu-ugy-utan-ez-ujabb-sulyos-tamadas-a-tudomany-autonomiaja-ellen-irjak-akademikusok-az-mta-kutatointezeteinek-tervezett-allamositasarol

követve a társadalomtudományokat és annak intézményrendszerét is támadás alá vette a kormánypárti sajtó. Az egyik lap listázta például azokat a társadalomtudósokat, *„akiknek a kutatási területe erősen ideológia-vezérelt”*, amit igazol, hogy a magyar adófizetők pénzéből pl. a szexuális kisebbségekről és a nemi szerepek átalakulásáról közöltek tanulmányokat.¹⁶⁶ A listázott kutatók közül megszólalók szerint a listázásnak nem személyes, hanem politikai motivációja van, az valószínűsíthetően a kutatásfinanszírozás megvonását készíti elő.¹⁶⁷ Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontja az esettel kapcsolatban közleményt adott ki, melyben egyrészt kifejezte büszkeségét a kutatói iránt, másrészt rögzítette, hogy *„[a] Társadalomtudományi Kutatóközpontban a témaválasztás szabad, mert csak a szabad, kíváncsiság által vezérelt témaválasztásból származik igazi innováció. [...] A társadalomtudományi kutatás természeténél fogva kritikai jellegű, azaz a társadalom működésében, az emberek egymás közötti kapcsolataiban jelentkező problémák feltárására, ezek okainak megismerésére törekszik.”*¹⁶⁸ A kormánykritika azonban más portálok szerint sem tartozik a társadalomtudományok feladatkörébe. Egy jogtudományi konferenciáról és az alapul szolgáló tanulmánykötetről szóló beszámoló szerint Soros György hálózata tevékenykedik a Jogtudományi Intézetben, melynek blogján kormánykritikus írások lelhetők fel.¹⁶⁹ Az MTA vélt működési mechanizmusáról szintén egy kormányoldali honlap jelentette meg azt a leírást, mely szerint *„[e]z a hálózatrendszer az állammal, a nemzeti érdekekkel szemben meg határozta és kifejlesztette a saját maga identitását, érdekrendszerét, a tudományos előmenetel kritériumait [...] És elérték azt, hogy a közbeszédben úgy jelennek meg a töréspontok, mintha azok a szakmaiság és a kontárkodás között húzódnának, nem pedig a világnézetek között.”*¹⁷⁰

A tudományos ethoszt is érintő utolsó idézet már előrevetíti, hogy a kormányoldali felfogás szerint a szakmaiság ideológiai kérdésnek, a nemzeti értékekkel szemben meghatározott tudományos teljesítmény hálózati dogmának számít, rímelve Merton azon megjegyzésére, mely szerint az autoriter hatalom a tudomány normáit liberális, illetve kozmopolita előítéleteknek tekinti. Az egyetemi ethosz szintén sajátos értelmezésben jelenik meg az SZFE elfoglalását követően íródott azon

¹⁶⁶ mandiner.hu/cikk/20180620_figyelo_bevandorlas_melegek_gender_ez_foglalkoztatja_az_mta_t

¹⁶⁷ 444.hu/2018/06/20/listazott-kutatok-szomoru-nevetseges-szanalmas-viszont-az-mta-fenyegeteset-komolyan-kell-venni

¹⁶⁸ tk.hu/tisztelt-olvaso

¹⁶⁹ www.origo.hu/itthon/20180709-magyar-tudomanyos-akademia-jogtudomanyi-intezet-titkai.html?utm_source=Fb&utm_medium=origo&utm_campaign=itthon

¹⁷⁰ magyarnemzet.hu/velemeny/feltik-a-halozat-hegemoniajat-8269317/

cikkben, mely szerint az egyetem nem a diákoké és a tanároké, hanem az azt finanszírozó állampolgároké, akiket pedig a megválasztott kormány képvisel egy demokráciában.¹⁷¹ Mindkét idézet azt a hatalmi felfogást közvetíti, hogy a többség akarata elsőbbséget kell hogy élvezzen az egyes intézmények saját belső szabályaival szemben. A kormányzat korábbiakban kinyilvánított igénye a politikával egy irányba haladó, semleges közérdeket nem ismerő tudományosság iránt ezekkel a cikkekkel együtt teljes képet ad arról, mit gondol a hatalom a tudományos etoszról. Hogy a tudomány embere mit gondol róla, azt a fentiekben részletesen ismertetett álláspontok illusztrálják. A hivatkozott nyilatkozatok és magatartások alapján a tudományos szféra képviselői e kérdésben éppolyan megosztottak, mint a jogállamiságról alkotott felfogásukban: az óvatos kivárástól a harcossá válásig, a kulcspozíciók elfoglalásától a lemondásig terjed a kormányzati beavatkozásra reagáló tudósi véleménynyilvánítás spektruma. Ehhez csatlakozik a civil szféra is a maga hasonlóan szóró szerepfelfogásával. Az MTA köztestületi tagjaiból álló Stádium 28 Kör és az Akadémiai Dolgozók Fóruma az előbbieken bemutatottak szerint különösen aktívan lépnek fel a tudományos értékek védelmében. Óvatosabbak az egyetemek érdekképviseleti szervezetei, a hallgatói önkormányzatok leginkább csak az SZFE modellváltása kapcsán hallatták a hangjukat, vannak viszont kifejezetten az egyetemi autonómia védelmében létrejött új oktatói és hallgatói kezdeményezések. Hallgat a Magyar Rektori Konferencia, a Professzorok Batthyány Köre pedig a semleges közvetítő szerepében valójában a kormányzati törekvéseket segíti, míg számos általános jogvédelemmel és alkotmányossággal foglalkozó civil szervezet határozottan kiáll a tudományos és oktatási szabadság mindenféle megsértése ellen. E változatos habitusok konkrét kifejeződései például a következő nyilatkozatok: a Stádium 28 Kör közleménye szerint az akadémiai kutatóhálózat elvételét célzó törvényjavaslat „*egy akarnok, szűklátókörű, voluntarista politika alá akarja rendelni a tudományt*”.¹⁷² Az Akadémiai Dolgozók Fóruma hosszú összefoglalást adott a tudományos autonómia ügyével összefüggő 2020. évi kezdeményezéseiről.¹⁷³ A Civilizáció név alatt egyesült jogvédő szervezetek pedig a tudomány műveléséhez szükséges kiszámítható feltételekre és a kutatói közösség öngazgatási jogára hivatkozva követelték a törvénytervezet visszavonását.¹⁷⁴ Az Oktatói Hálózat a tiltakozó állásfoglalások mellett felsőoktatási programjavaslattal és tanulmánykötetekkel is támogatta az

¹⁷¹ mandiner.hu/cikk/20200922_kie_az_egyetem

¹⁷² stadium28.hu/a-stadium-28-kor-nyilatkozata-2019-majus-29/

¹⁷³ www.facebook.com/645423572543888/posts/1149688472117393/?sfnsn=mo

¹⁷⁴ www.helsinki.hu/civilek-a-tudomany-szabadsagaert/

autonóm oktatás ügyét.¹⁷⁵ Legutóbbi összefoglaló jelentése rámutat a modellváltások azon lényeges körülményére, hogy „*az átalakítás nyilvánosan megvitatott program nélkül, a demokratikus vita mellőzésével történt, végletekig kihasználva a világjárvány következtében kialakult helyzetet, amely a jogalkotást megkönnyítette, a tiltakozás lehetőségeit pedig leszűkítette*”.¹⁷⁶ Bár számos egyetem állt ki vezetése vagy polgárai révén az SZFE ügye mellett is, a Magyar Rektori Konferencia az autonómiakérdésről nem nyilvánított véleményt, kizárólag a felek közötti tárgyalást szorgalmazta.¹⁷⁷ Az ELTE HÖK kezdetben szintén tárgyalásra szólította fel a szemben álló feleket¹⁷⁸, később az ügy érdekében még mindig nem foglalt állást, csak a technikai feltételek biztosítására való felszólítást intézett az SZFE kinevezett kancellárjához, mondván: „*[b]árki bármit gondol az ügyről*”, hallgatói jogokat sértő intézményirányítási döntéseket nem lehet hozni.¹⁷⁹ Végül azonban az SZFE autonómiaküzdeme mellé állt.¹⁸⁰ Az ELTE¹⁸¹ és az SZTE¹⁸² vezetése leszedette az egyetemek épületére szolidaritásképpen kirakott jelképeket. Jelentős tömeget tettek ki viszont az oktatási autonómia ügye mellett kezdettől kiálló hallgatói és oktatói közösségek és az őket támogató különböző szakmák képviselői¹⁸³. A tudományos és oktatási autonómia ügyével kifejezetten elméleti oldalról foglalkozó civil szervezetek egy része nyilatkozatokban hívta fel a figyelmet e szabadságok fontosságára, az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet pl. az oktatás autonómiájáról¹⁸⁴ és korábban az MTA kutatóhálózatának elvételéről is adott ki állásfoglalást.¹⁸⁵ A konzervatív értelmiségieket tömörítő Eötvös Csoport fórumán ugyanakkor egymásnak ellentmondó megszólalások hangzottak el a tudományos szabadság értelmezését illetően. Az egyik előadó az autonóm tudomány mellett foglalt állást, amikor hangsúlyozta, hogy a kutatásnak akkor is szabadságot kell kapnia, ha az szembemegy a hatalom vagy a többségi demokrácia által preferált eredménnyel. Egy másik felszólaló szerint viszont a kutatói szabadságnak vannak korlátai, hiszen egy alkalmazott nem kritizálhatja nyilvánosan a munkaadóját, vagy azt, akitől

¹⁷⁵ oktatoihalozat.hu/

¹⁷⁶ Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* (113. l.j.) 11.

¹⁷⁷ www.mrk.hu/2020/10/21/az-mrk-tovabbra-is-targyalasos-uton-kivanja-megoldani-az-szfe-helyzetet/

¹⁷⁸ www.facebook.com/elteok/posts/3483528648397846

¹⁷⁹ www.facebook.com/elteok/posts/3612572385493471

¹⁸⁰ www.facebook.com/elteok/posts/3631141773636532

¹⁸¹ www.facebook.com/jogaszsejt/posts/105038071342836

¹⁸² index.hu/belfold/2020/09/03/szeged_egyetem_molino_szfe/

¹⁸³ 444.hu/2020/09/04/minden-kiallas-az-szfe-mellett-rendszeresen-frissitve

¹⁸⁴ www.ekint.org/autonomiavedelem/2020-09-14/szinhaz-es-filmmuveszeti-egyetem-jogok-es-eselyek-elemzes

¹⁸⁵ www.ekint.org/autonomiavedelem/2019-07-03/a-magyar-tudomanyos-akademia-megcsonkitasarol

a pénzt kapja.¹⁸⁶ A Professzorok Batthyány Köre az akadémiai autonómiaküzdelmet indokolatlan aggodalomként, illetve kommunikációs hibaként értelmezte, állásfoglalása szerint ugyanis a vita valójában nem a kutatási témákról, hanem ezek finanszírozásáról és a kutatást irányító szervezetről folyt.¹⁸⁷ Az Eötvös Csoport legutóbbi, akadémiai szabadságról szóló előadásán a felszólaló kutatók már gazdasági és alapjogi szempontból is egyöntetűen hátrányosnak értékelték a modellváltást, mivel *„az egyetemek minőségi működését megalapozó autonómia visszaszorul, lényegében »vállalati autonómia« lesz helyette, ami a menedzsment, azaz a kuratórium diktátumain alapul, és megnövekszik a politikai beleszólás veszélye»*.¹⁸⁸ Szimbolikus lezárása a történeteknek, hogy a modellváltások lezajlása után a hallgatói önkormányzat legmagasabb szintű vezetése, a HÖÖK elnöke moderálta az átalakításokat „sikertörténetként” nevesítő két kuratóriumi elnök és a modellváltásért felelős kormánybiztos ez év eleji beszélgetését.¹⁸⁹

Merton a politikai és a tudományos ethosz viszonyát röviden így írta le: *„A tudomány ethosza azt a funkcionálisan szükséges követelést tartalmazza, hogy az elméleteket vagy általánosításokat aszerint kell értékelni, hogy logikailag következetesek-e és egybecsengenek-e a ténnyel. A politikai etika ehhez a faji hovatartozás vagy az elméletalkotó politikai hitvallásának lényegtelen kritériumát csatolja.”*¹⁹⁰ Illetve: *„A kizárás indokát más esetekben a tudomány embereinek tudományon kívüli ténykedésében fedezték fel, amennyiben az állam vagy az egyház ellenségének tekintették őket.”*¹⁹¹ A tudomány és az oktatás jelenkori működése az univerzalizmus elvének e módokon való megsértését is elszenvedte: a politikai hitvallás megkövetelésével volt egyenértékű az SZFE kinevezett vezetőinek az a közleménye, mely szerint megkeresik az egyetem valamennyi munkavállalóját, oktatóját és hallgatóját, hogy névvel nyilatkozzanak az új vezetéssel való együttműködési szándékukról.¹⁹² Egyes oktatók, kutatók tudományon kívüli tevékenysége az állásuktól, tisztségüktől való megfosztásukhoz, előadásuk lemondásához vagy előmenetelük akadályozásához vezetett, az SZFE több oktatójának jogviszonya például szakmai indokokkal nem magyarázható

¹⁸⁶ index.hu/tudomany/2019/03/07/tudomany_mta_alapkitatas_kutatointezetek_kormany_palkovics_laszlo/

¹⁸⁷ www.bla.hu/professzorok/index.php?oldal=dl/mta_atalakitas.html

¹⁸⁸ <https://telex.hu/belfold/2021/11/04/egyetem-autonomia-kuratorium-akademiai-szabadsag-alapitvany-polonyi-istvan-ronay-zoltan-eotvos-csoport>

¹⁸⁹ https://mandiner.hu/cikk/20220228_novekvo_berek_es_erosodo_versen_y_kerekasztal_az_egytemi_mode_lvltasrol

¹⁹⁰ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.j.) 625.

¹⁹¹ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. l.j.) 639.

¹⁹² www.atv.hu/belfold/20201013-az-szfe-uj-vezetese-nyilatkozatni-fogja-a-hallgatoikat-es-dolgozoikat-hogy-hajlandoak-e-a-jovoben-egyuttmukodni-veluk

módon szűnt meg.¹⁹³ Ezenközben a politikai rendszerhez hű emberek kerültek a tudomány meghatározó pozícióiba,¹⁹⁴ a modellváltott egyetemek egyikén pedig legújabbán indokolatlan elbocsátásokkal alapozzák meg a „félelem kultúráját”.¹⁹⁵ A politikain túl a faji megkülönböztetés szellemiségét is hordozta Demeter Szilárd volt miniszteri biztos emlékezetes „liberárja” kifejezése, illetve az ahhoz kapcsolt holokausztrelativizáló párhuzam.¹⁹⁶ Burkoltan Vidnyánszky Attila is ezt a logikát tekintette magától értetődőnek, amikor a modellváltással megszerzett pozíciója elleni tiltakozások okát a „nemzetközi háttérhatalom”, a „liberális hálózat” szervezkedésének tulajdonította.¹⁹⁷ A fenti megnyilvánulások újabb jelentős tiltakozáshullámot generáltak mind a civil szféra, mind a tudomány és a kultúra képviselői körében. Az SZFE oktatói és hallgatói a hűségnyilatkozatot végül nem írták alá, Demeter Szilárd – jobb meggyőződése ellenére – eltávolította írását, Vidnyánszky Attila viszont semmilyen formában nem kényszerült kijelentése felülbírálatára.

Habár úgy tűnhet, hogy a fentiekben részletesen bemutatott történések és megnyilatkozások nem kapcsolódnak közvetlenül a jogállamiság meghatározásáért folyó küzdelemhez, a tudományos intézményrendszer és lojalitás rombolása valójában szoros összefüggésben van a jogállamisággal kapcsolatos kutatás és oktatás feltételeivel. *„A tudomány mint bármely társadalmi együttműködést magába foglaló tevékenység változó szerencsének van kitéve”* – írja Merton¹⁹⁸. A jogelméleti, a jogszociológiai és a politológiai kutatások a tudomány intézményrendszerének keretein belül folynak, így szerves részei a tudományos közösségnek és ethosznak, osztozva azok jó és rossz sorsában. A jogállamiság vitájával foglalkozó kormányoldali cikkek emellett közvetlenül is támadták e téma képviselőit és intézményeit.

Esszémben nem vizsgáltam a laikus társadalomnak az eddigiekben tárgyalt tudás- és tudományszociológiai jelenségekhez való viszonyát, a jogállamiság fogalmáról hirdetett álláspontok rájuk gyakorolt hatását, illetőleg a tudománnyal szembeni behatolási kísérletekre adott reakcióikat, mivel ezek kifejtése túllépné a dolgozat terjedelmi határait. E körben csak

¹⁹³ 444.hu/2020/12/19/indoklas-nelkul-kirugtak-az-szfe-egyik-tanarat/
https://m.hvg.hu/elet/20220827_Karsai_SZFE_tiltakozas

¹⁹⁴ index.hu/techtud/2019/08/05/maroth_miklos_portre_a_magyar_tudomany_vezetoje_kadar_tolmacsa/
<https://24.hu/belfold/2022/03/16/politikusok-millios-fizetes-eletuk-vegeig-alapitvany-kuratorium/>

¹⁹⁵ <https://444.hu/2022/08/10/a-felelem-kulturajarol-beszelnak-a-dolgozok-a-corvinuson>

¹⁹⁶ magyarnarancs.hu/feketelyuk/demeter-szilard-europa-soros-gyorgy-gazkamraja-soros-a-liberalis-fuhrer-

¹⁹⁷ <https://444.hu/2020/08/13/vidnyanszky-a-kinevezese-ellen-tiltakozokrol-nagyon-komoly-nemzetkozi-hatterhatalom-es-halozat-szervezkedik>

¹⁹⁸ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. lj.) 634.

érintőlegesen utalok az Eötvös Csoport egyik tagjának előadására, mely szerint „[f]elmérések utalnak arra, hogy ma olyan a társadalmi környezet, amelyben a tudomány világa egyre kevésbé képes megvédeni magát. Ugyan a felmérések azt mutatják, hogy az orvosok után még mindig a tudósok megítélése a legjobb a szakmák között, de közben a tudományosság, a tények tekintélye csökken.”¹⁹⁹ Varga Judit jogállamisági jelentéssel kapcsolatos nyilatkozata pedig arra világít rá, hogyan kíván ráerősíteni erre a tudományellenes érzületre a kormányzat. Az igazságügyminiszter szerint a kormány véleménye nem kap megfelelő figyelmet az uniós vitában, ezért igyekszik majd a jogállamisággal kapcsolatban a közösségi oldalán minél több információt megosztani.²⁰⁰ Az igazságügyminiszter szándéka itt valószínűsíthetően az a kommunikációs stratégia, amit Merton a „népi miszticizmus” fogalmával írt le: a jogállamiság „bizarr”, „ezoterikus” elméletével szemben a kormányzati tájékoztatás az embereknek a hétköznapi benyomásaikkal és tapasztalataikkal – valamint a propagandával – összhangban álló tudást közvetít. Tekintve, hogy az állam a tudomány képviselőivel ellentétben hatalmi pozícióból tart igényt az igazságra, e célból tudatosan használja a Merton által említett másik eszközt is: a központosított társadalmi ellenőrzés „elfogadására való készséget fokozza, ha a politikai rendszert egyre sebesebben árasztják el új kulturális értékekkel, és hathatós propagandával váltják fel a társadalmi mércék belsővé tételének ennél jóval lassabb és bizonytalanabb kimenetelű folyamatát”.²⁰¹ Az új kulturális értékek hangsúlyozása (kereszténység, nacionalizmus, konzervativizmus) a miniszterelnök egyetlen beszédéből sem hiányzik, ezért csak egy, némiképp metanyelvi vonatkozású eszmefuttatását emelem ki (újabb példát szolgáltatva egyúttal arra is, hogyan vonja kétségbe a politikai szféra a szervezett szkepticizmus létjogosultságát): „Egyre többen és egyre bátrabban lépnek ki a már fojtogatóan szűk egyetlen helyes beszédmód, egyetlen helyes demokráciafölfogás, egyetlen helyes Európa- és Nyugat-értelmezés kalodájából. A szabadulási kísérlet önmagában sem egyszerű, a büntetés kockázata jelentős. Kiutasítás az akadémiai életből, állásvesztés, megbélyegzés, egyetemi vesszőfutás, a példák lassan mindennaposak. De ha sikerül is túljutni a jól megfizetett és óramű pontossággal járőröző libernyák határőrökön, meg kell küzdenünk a mégoly’ jó szándékú hallgatóság mélyen ülő reflexeivel is. [...] A kereszténydemokrácia egyetlen esélye, ha beleáll a nyílt szellemi és politikai küzdelembe. [...] A mi nemzeti és keresztény alapelveink nem

¹⁹⁹ index.hu/tudomany/2019/03/07/tudomany_mta_alapkitatas_kutatointezetek_kormany_palkovics_laszlo/

²⁰⁰ www.magyarhirnap.hu/kulfold/20200921-varga-judit-a-jogallamisag-nem-valhat-politikai-zsaroloeszkozze

²⁰¹ MERTON: „Társadalmi rend” (3. l.) 632.

liberálisak. [...] A nemzeti politika szakított a szűk elitista és ideológiavezérelt kormányzással, és a társadalom akaratával megegyező lépésekkel építette fel az új politikai kurzust.”²⁰²

Ha az előzőek szerinti új politikai kurzus, ezen belül a tudomány objektív vizsgálódásával szembeni türelmetlenség a társadalomban is hasonlóan monolit véleménystruktúrát hoz létre, akkor megszűnik a plurális értékrendszer, és a politikai-társadalmi kérdések vallási meggyőződéssé válnak. A jogállamiság fogalma a propagandának különösen kitett tudás- és egyben normatív tartalom, mivel nemcsak intézményi összetevőket, hanem a pozitív jogon túlmutató eszményeket is magába foglal. Amennyiben a kormányzati diskurzus ezt a közmegegyezést lerombolja, pusztán az intézmények (és a tudomány) nem lesznek képesek fenntartani a jogállamiság valódi tartalmára vonatkozó társadalmi meggyőződést és elvárást, így egyszerre tűnnek el a jogállamfelfogás tudományosságának és magának a jogállamiság megvalósulásának feltételei. Mindez hasonló törvényszerűségek alapján működik, mint amilyenekre Merton a tudományos ethosszal kapcsolatban mutatott rá. Ahogy a tudomány ethosza sincs kodifikálva, hiszen az erkölcsi közmegegyezés sokszor csak szokásokban, referenciákban, szóhasználatban, elszórt tudományfilozófiai utalásokban és a tudósok rosszallásában jelenik meg²⁰³ – és amely alapelveket Merton is csak e forrásokból kikövetkeztetve nevesít –, úgy az alkotmányos alapelvek sem jelennek meg teljeskörűen az írásos alkotmányokban, azokat sokszor csak a társadalom tagjainak magatartása, elvárásai és az ember méltóságába vetett makacs hite hordozza. Az alkotmányosság ethosza ilyen szempontból hasonló módon maradhat fenn, mint a tudományé, mely utóbbira vonatkozóan Merton Bayet-től idézett leírása ad útmutatást: *„Ennek az erkölcsnek [mármint a tudományénak] nem teoretikusai, hanem művelői vannak. Nem hangot adott eszményének, hanem szolgálta azt: magának a tudománynak a létezésével van adva.”²⁰⁴*

Felhasznált irodalom

Gárdos-Orosz Fruzsina – Szente Zoltán: A jó állam jogállami követelményei. In: *A jó állam mérhetősége*. Budapest, NKE 2014

²⁰² www.miniszerelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/ Ahogy az Oktatói Hálózat által összeállított jelentés is rámutat: a fenti ideologikus tudománypolitika a Fidesz szavazótáborának megtartását célozza, kihasználva a kevésbé képzett emberek tudományellenességét, valamint a tudományos életben sikertelen vagy éppen pályakezdő kutatók ambícióit. Ld. Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* (113. lj.) 92–93.

²⁰³ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. lj.) 635–636.

²⁰⁴ MERTON: „Demokratikus társadalmi struktúra” (4. lj.) 635. 2. lj.

Kiss Zoltán László (szerk.): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Dialóg Campus 2019.

Mann, Thomas: József és testvérei I. kötet [ford. Sárközi György] h. n.: Gabo 2014

Merton, Robert K.: Tudásszociológia. [ford. Balogh Zoltán] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris 2002

Merton, Robert K.: A tudomány és a társadalmi rend. [ford. Berényi Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris 2002.

Merton, Robert K.: *A tudomány és a demokratikus társadalmi struktúra*. [ford. Berényi Gábor] In: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris 2002.

Oktatói Hálózat (szerk.): *Háttal Európának 2.* Budapest, Humán Platform 2022. <http://oktatoihalozat.hu/2-hattal-2/>

Patyi András: A jogállamiság (jogállam, alkotmányos jogállam, demokratikus jogállam; a magyar alkotmányosság jogállam-értelmezése és jogállam-tartalma). In: Halász István (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, Dialóg Campus 2018.

Szabó Ildikó: Folyamatosság a változásban: kontinuitások a rendszerváltás utáni politikai szocializáció mintáiban. *Metszetek* 2013/2-3.

Takács Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris 2007.

Takács Péter: Előszó. In: Takács Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam*. Budapest, k. n. 1995.

Profane Science, Sacred Politics

Discourse of the rule of law in the context of Merton's sociology of knowledge and science

Summary

One of the sociological consequences of the conflicts of values and deep ideological fault-lines that have intensified after the change of regime is that the focus of discourse on public affairs shifts from a content-based

approach to the – assumed – cause of claims: we attribute a variety of motivations to the utterances of those who hold views we find unacceptable. And the rule of law has become one of those passionately contested, divisive concepts that generate considerable tension both between different professional and lay approaches and between the political and academic institutions that work with the concept. In my paper, I use Merton's perspective to explore the sociology of knowledge and science of these definitional 'universes' of the rule of law.